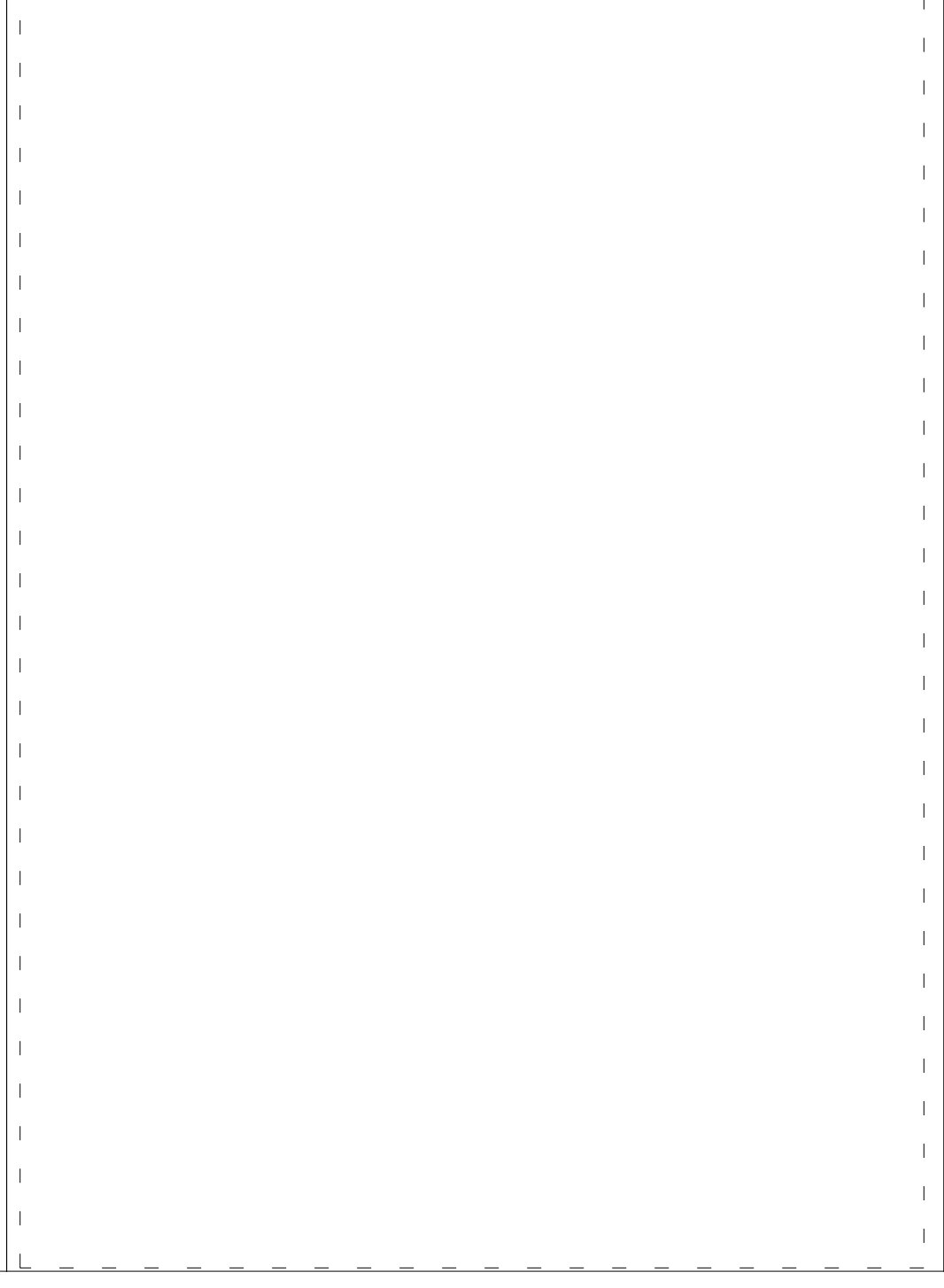

ארנה קזין

איך להיות
ושאלות אחרות

מסות אישיות

ארנה קזין

איך להיות ושאלות אחרות

מסות אישיות

הוצאת אוליפנט

איך להיות ושאלות אחרות - מסות אישיות

ארנה קזין

How to Be and Other Questions - Personal Essays

Orna Coussin

ערכה: צפי סער

עיצוב הספר: דוד בן הרא"ש

הודפס בישראל, בדפוס וכריכיית קורדובה. המלאכה 21, חולון

הוצאת אוליפנט, Oliphant Press, פברואר 2021

© כל הזכויות שמורות למחברת, ארנה קזין,

ולהוצאת אוליפנט, Oliphant Press

למיכל רינות, באהבה ובתורה

”מה שאני כותבת הוא חכם ממני”

סוזן סונטג

”לחיות, זה עיסוקי וזו אומנותי. מי שאוסר עלי לדבר בנושא זה לפי הבנתי, לפי ניסיוני ולפי הרגלי – יורה נא לאדריכל לדבר על בניינים לא לפי תפישתו אלא לפי זו של שכנו; לפי ידיעותיו של זולתו ולא לפי ידיעותיו הוא”

מישל דה מונטיין, בתרגום אביבה ברק (הומי)

תוכן העניינים

9	פּתח דבר . . . . .
13	איך לנשום . . . . .
19	הַכְנֹת לַאֲבָל . . . . .
27	איך להיות ילדה . . . . .
33	המבוכה הנוראה של יו"ר מועצת התלמידים (זאת אני) . . . . .
39	איך להיות לסבית . . . . .
49	היא ואני . . . . .
57	דרושה גבר . . . . .
67	איך להיות בת חמישים . . . . .
105	אפולוגיה לטושה . . . . .
107	איך לאהוב את הגוף שלי . . . . .
111	איך תקפידי על ריחוק חברתי ב־12 צעדים . . . . .
117	איך להרגיש בבית . . . . .
123	מבחר מקורות . . . . .
125	תודות . . . . .
126	עוד על המחברת . . . . .

פתח דבר

"איך לחיות" – זו השאלה שמרחפת מעל כל אחת ממאה ושבע המסות שכתב בצרפת של המאה ה-16 מישל דה מונטיין, וזו גם השאלה שעומדת ביסוד כל מסה אישית שנכתבה אי פעם בעקבותיו. "לא מדובר בשאלה המוסרית 'איך ראוי לחיות'", מבהירה שרה בייקווייל, בביוגרפיה שכתבה על אבי המסה האישית והעניקה לה את השם "איך לחיות"; "דילמות מוסריות עניינו את מונטיין, אבל הוא התעניין פחות במה אנשים אמורים לעשות ויותר במה הם עושים הלכה למעשה". מונטיין, כותבת בייקווייל, "רצה לדעת איך לחיות חיים טובים – משמע, חיים נכונים, מכובדים אבל גם חיים אנושיים מספקים, מלאים, משגשגים".

כל אחת מהמסות שלו עסקה בהיבט אחר של אותה שאלה גדולה. הוא שאל, למשל, איך להיות חבר, איך להתלבש, איך לבכות ולצחוק מאותה סיבה, איך לתת שמות, איך לחנך את הילדים, איך להתמיד, איך להזדקן. מסות אישיות ברוח הכתיבה של מונטיין – שיש בה ניסיון להבין את העולם, את החברה, את החיים; שיש בה מאמץ להבין, באמצעות ההתנסות וההתבוננות, איך להיות – נכתבו מאז על מגוון אין סופי של סוגיות: איך להיות אשה כותבת (וירגיניה וולף, מקצועות לנשים), איך להיות חייל כובש של האימפריה הבריטית (ג'ורג' אורוול, לירות בפיל), איך להיות ישראלית מצרית (ז'קלין כהנוב, לזכור את מצרים), איך

להרגיש שאכפת לך (לזלי ג'יימסון, מבחני האמפתיה), איך להיות שחור באמריקה (ג'יימס בולדווין, רשימות של בן המקום), איך להיות חופשי בגוף שחור (טה נהיסי קואטס, בין העולם ובני), איך לטייל ברגל (הנרי דייוויד תורו, הליכה), איך לעבוד בעבודות שכר מינימום (ברברה ארנרייך, כלכלה בגרוש), איך להיות בת של אמא משוגעת (אליזבת בישופ, בכפר), איך להיות בת עשרים בניו יורק (מגאן דאום, נעורי המבוזבזים), איך להיות בת עשרים בתל אביב (יערה שחורי, שנות העשרים), איך לכתוב ביומן (ג'ואן דידיון, על כתיבה במחברת), אם להזכיר רק מתי מעט.

ובאמת, איך בדיוק אנחנו אמורים לדעת לברנו כיצד לחיות ואיך להתנסות ואיך להתייחס ואיך לחשוב ולמה לקוות? אולי לאנשים דתיים יש תורה, אלוהים וטקס להדריכם. אולי לאחרים יש הורים ומורים ושלטון. אני לא יודעת.

בשנות העשרה והעשרים שלי למדתי לאט ולא בקלות שרק אני יכולה לעצב לעצמי את התשובות לשאלות האלה. מה שהתוו המורים וההורים והפרסומות והטלוויזיה לא התאים למה שהתחולל בנפשי. איך להיות לסבית כשמכל עבר אומרים לך שאת אמורה לשאת חן בעיני גברים ולהימשך אליהם? איך לתפוס מקום בעולם כשמסמנים לך לזוז הצדה? איך להיות אשה כשאת אוהבת לשחק בכדור ולכתוב מאמרים ולעצב את תפישת עולמך ולהתבונן מהצד ואת סולדת משמלות, נעלי עקב, איפור, עדינות והתחננות ואת זועמת על החולשה שהיא מנת חלקך? וכשאת מתבגרת, וכבר יודעת מי את, איך תזדקני כשאומרים לך שעדיף להיות צעירה? איך תאהבי את הגוף שלך כשאת לא מוצאת למה להשוות אותו על המסך, במגזין, בעיתון? איך להיות גאה כשאת נמשכת אל הכושה?

בבגרותי, כשפגשתי את הסוגה שהמציא מונטיין - המסה
האישית - היא פקחה את עיני, הרחיבה את עולמי, שחררה אותי
(שלא לומר: הצילה ומצילה את חיי). העדות האישית של סופרות
וסופרים על אודות המאמץ שלהם להבין את חייהם הראתה לי
את העולם במגוון מסעיר של נקודות מבט. באסופה שלפניכם
הצטרפתי עם נקודת המבט האחת המסוימת שלי לשיחה הגדולה
שהסוגה הזאת מגלגלת. כינסתי כמה מסות אישיות משלי שבהן
ניסיתי ללכוד את הדרך שעשיתי עד היום בניסיון לענות על שאלת
השאלות. אני מקווה שהניסיונות האלה בעלי ערך גם לקוראות
וקוראים שעונים על השאלה הזאת בצורות לגמרי אחרות.

ארנה קזין, ינואר 2021

איך לנשום

“...אנו הנוטים למיגרנה סובלים לא רק מההתקפים עצמם אלא מההנחה הרווחת שבאופן עקום אנחנו מסרכים פשוט לרפא את עצמנו בעזרת שני אספירין; שאנחנו הופכים את עצמנו לחולים, שאנחנו מביאים את זה על עצמנו”.

ג'ואן דידיון, במיטה

כל היצורים החיים נושמים אבל יש כאלה שעושים זאת טוב מאחרים. אלה שנושמים היטב יכולים לקרוא משפטים ארוכים ואינם נדרשים לעצור כדי לשאוף ולנשוף אבל אני לא אחת מהם; האוויר נגמר לי כבר; עוד בשורה הראשונה.

האוויר נגמר לי כשאני קוראת סיפור בקול רם, כשאני עולה במדרגות, כשאני ממהרת, כשאני מאחרת, כשאני עומדת לפני קהל גדול, כשאני נמצאת בתא שירותים צר, או במעלית קטנה, והדלת לא נפתחת ואני לא יודעת, אין לי דרך לדעת, איך אני יכולה לדעת, אם אי פעם אצליח לצאת.

דרך אחת לבדוק את איכות הנשימה, מתברר, היא דווקא להפסיק לנשום. יש צוללנים, שמצליחים לעצור את נשימתם למשך שבע דקות. השיא העולמי הוא 12 דקות וחצי. כך מספר ג'יימס נסטור בספרו נשימה, Breath, שראה אור ערב פריצת מגיפת הקורונה (Riverhead Books, 2020).

בימים קשים אני מצליחה להפסיק לנשום במשך 18 שניות לכל

היותר. בימים טובים, ארבעים.

הימים הטובים באים בזכות עבודה טובה, בזכות תרגול: אני מפעילה את הטיימר ובמשך שלוש דקות מקטינה נשימה: שואפת רק קצת, לא לגמרי, ונושפת עד הסוף, שוב ושוב, מכניסה מעט ומוציאה הרבה. אני אמורה לתרגל כך כמה פעמים ביום. וגם לשחות. השחייה היא הזדמנות נוספת להקטנת נשימה. אני נושפת ארוכות במים ושואפת רק מעט בכל פעם שאני מעלה את ראשי מעל המים. מדי שלוש חתירות. אבל רק לעתים רחוקות אני מתרגלת. רק פעם-פעמיים בשבוע אני שוחה.

זה היה לפני כשמונה שנים, בגיל 45: הלכתי ללמוד איך לנשום. זה היה בקורס מרוכז, שישה שיעורים, עם מורה שעמדה וציירה על הלוח והרביצה תורתה: שיטת בוטייקו. תורת נשימה שקרויה על שם קונסטנטין פבלוביץ' בוטייקו, רופא רוסי שהגה אותה בשנות החמישים של המאה העשרים. העיקרון המרכזי שלה: אנחנו שואפים יותר מדי. התרגול המרכזי: צמצום נשימה. החוק המרכזי: חובה לנשום דרך האף. עצה עיקרית: מוטב לסתום את הפה.

בספרו על הנשימה, שאני קוראת בימי מגיפה שתוקפת את הנשימה, ג'יימס נסטור מצטט טקסט טאוואיסטי סיני מהמאה השמינית, שקבע כי האף הוא "הדלת השמימית" ושחובה עלינו לנשום דרכה. אין לנשום דרך הפתח האחר, שממנו יבואו רק צרה וחולי. עוד הרבה לפני בוטייקו ידעו העמים העתיקים היטב כי האף בנוי כמסנן ומטהר וכי זהו ייעודו: להיות הצינור שדרכו עלינו להכניס לגוף חלקיקי אוויר שעברו בעולם הנגוע.

הרפואה המערבית, לעומת זאת, היתה צריכה לחכות עד שהחוקר והאמן האמריקאי ג'ורג' קייטלין ביקר בשלהי המאה ה-19

אצל כמה שבטים ילידים באמריקה, שניחנו בחיים ארוכים ובריאים ובגופים חזקים. הוא גילה כי השבטים הללו – שנבדלו אלה מאלה במגוון של הרגלי תזונה ותנאי מחיה – קידשו כולם כאחד את הנשימה דרך האף. ההורים היו מקפידים להצמיד את שפתי התינוקות כשנרדמו כדי שיתרגלו לנשום דרך האף גם בשנתם. יש בהם כאלה שאפילו המעיטו לחייך בבגרותם, כיווצו שפתייהם, פניהם חתומים, כדי שלא יסתנן האוויר פנימה. עד שקייטלין פרסם את ממצאיו התעלמה הרפואה המערבית כליל מסגולותיה של נשימת אף.

אני חושבת שתמיד היה לי קשה לנשום. הכושר האירובי שלי היה לקוי אפילו כשהייתי ספורטאית מצטיינת, שחקנית נבחרת ישראל בכדור-יד. מסרתי מסירות מדויקות לפיבולט, ריכזתי היטב את התרגילים הקבוצתיים, אבל התקשיתי לרדת די מהר להגנה או לעלות במהירות להתקפה. האם הייתי מגיעה רחוק יותר, מהר יותר, לו ידעתי מה שאני יודעת עכשיו?

כשהכרתי את מיכל, אהובתי, בת זוגי, בסוף שנות השלושים שלי, הקושי לנשום כבר התבטא בשבועות של שיעול בלתי פוסק. רק כעבור שנים אחדות יחד, כשמיכל האיצה בי לברוק איך אפשר לטפל בבעיה הזאת – היא ניצרה אותי מפטליזם, או מהזנחה עצמית – עלה בדעתי לראשונה, בזכותה, שאולי אפשר לעשות משהו. שאולי אפשר לתקן. רופאת האלרגיות אבחנה אלרגיה פשוטה לקרדית האבק. רופאת הריאות אבחנה CVA, אסטמה של שיעול – שמוגדרת כסוג של אסטמה שבאה לידי ביטוי רק בשיעול יבש, עיקש, חסר תועלת, שעלול להימשך בין שישה לשמונה שבועות – והתוותה שימוש כמשאף עם ונטולין. ואז באו אותם

שיעורים בשיטת בוטייקו. המורה אבחנה: האשה הזאת נושמת דרך הפה. הפתרון: להפסיק מיד. עוד פתרון: לא די לשאוף כהלכה, חשוב גם לנשוף החוצה עד לריקון הריאות. לא פחות.

אני קוראת עכשיו ספרים על נשימה. אצל ביל ברייסון, בספרו על גוף האדם (*The Body*, קנופף 2019), אני לומדת שאנחנו שואפים ונושפים בכל יום כ-20 אלף פעמים, ומעבדים כ-15 אלף ליטר של אוויר, פחות או יותר, בהתאם לגודל הגוף ולמידת הפעילות שלו. "בכל פעם שאתם נושמים, אתם שואפים כ-25 סקסטיליון מולקולות של חמצן"; אלה כמויות שקשה לתפוש. אני מניחה שגם אני נושמת רבבות פעמים ביום כמו כולם, אבל היחסים שלי עם הנשימות האלה אינם נינוחים די הצורך. כל כך הרבה דברים מעוררים אצלי הפרעות לדרכי הנשימה, כל כך הרבה דברים מצופפים אותן, מפריעים להן להניע את החמצן פנימה ואת הגזים האחרים – חנקן, שאריות חמצן, דו תחמוצת הפחמן, ארגון – החוצה. כל כך הרבה דברים שמהם אני לומדת להימנע או להיזהר, אחרת יעלה ויתקוף השיעול; אחרת יתעורר הדחף לנקות את הקנה, לפנות מקום לאוויר, דחף שאינו מרפה, עוד ועוד שיעול, מגורה, עצבני, ללא לאות, עד לשחרור. למדתי להיזהר מגלידה קרה ומאוויר קר, מקפה ומעשן מדורה, מעשן סיגריות ומאבק; למדתי שלא טוב לי לישון פרקדן. למדתי שאני לא יכולה לדבר ולעלות במדרגות בעת ובעונה אחת. למדתי שעדיף לי לא להיכנע לפרצי צחוק. כשאני מתגלגלת מצחוק, מומר מיד קול הצחוק המשוחרר בשאון השיעול המתפרק. המבוכה היא בת לווייה קבועה. למדתי שעדיף לי להיות רגועה. מתח, סטרס – מכווצים את כלי הנשימה ומעוררים את המפלצת מתרדמתה. איך מונעים מתח? איך להירגע?

ניהיליזם לא עובד לי. הרחקה – רק במידה ידועה. ולפעמים עדיף השיעול על העדרו. הנה, באחד הלילות בחודש אוגוסט חם ולח של שנת 2020, אחרי יום של הסתובבות עטויה מסיכה במרחבים ציבוריים, נתקפתי תחושת מחנק. שאפתי אוויר בלי לתת על כך את דעתי, אבל פתאום משהו נתקע. לא הצלחתי למלא את ריאותי. לא הצלחתי לשאוף או לנשוף. לא הצלחתי להשתעל. לרגע שכחתי מה לעשות. שאפתי שוב וכלום. קמתי התיישבתי. קמתי. ניסיתי להשקיט את הסערה. עברו כמה רגעים לפני שנזכרתי מאין נכנס האוויר; התעוררו כמה שיעולים לפני שהבהלה שככה.

אהובתי והילדות שלנו היו שקועות בשינה עמוקה. יצאתי למרפסת וניסיתי לחשוב על התמונה הגדולה. על המוות ועל החיים. על האין והיש. הסתכלתי על הצמחים וחשבתי על הנשימה שלי ושלחם, כרוכות זו בזו. אני לא זוכרת איך הנשימה הסתדרה. אני חושבת עכשיו על הנשימות הכמעט־אחרונות של אבא שלי, בפה פעור, כשש שעות לפני שפסקו. אני נזכרת שרציתי לראות את הנשימה האחרונה, להיות עדה לה, אבל דווקא כשנשאפה כבר לא הייתי שם. אני חושבת על הבכי שבא אחרי הנשימה הראשונה של כל אחת מבנותי, רגע אחרי שזוגתי ילדה אותן.

אני חושבת: איך זה ששום דבר אצלי לא בא מאליו. אפילו לא הנשימה. איך זה שעלי לשים לב לכל תנועה, אפילו זו של הסרעפת, שאי אפשר בלעדיה; איך הכל כרוך במאמץ. איך אני לא יודעת פשוט להיות. חברה שאיתה אני מדברת על המסה הזאת שואלת אם אולי ענייני הנשימה שלי קשורים בעניינים של חיות. בקושי שלי להתמסר לחיים. להתערות בהם.

ג'יימס נסטור כותב: "לנשום, משמע להיטמע במה שמקיף אותנו, ליטול חלקים קטנים של חיים, להביץ אותם, ולהחזיר חלקים קטנים שלנו החוצה לעולם. Respiration is, at its core, reciprocation". נשימה, במהותה, היא יחסי גומלין. כן, אולי משהו חסום ביחסי הגומלין שלי עם העולם.

אבל לפעמים חסימה היא דבר הכרחי. במפגש האחרון של קורס הנשימה קיבלתי מתנה: נייר דבק רפואי, כדי להצמיד את שפתי זו לזו לעת שינה. זו אינה תמונה נאה במיוחד – איך שפי חתום מאז בלילות. אבל נייר הדבק מבטיח שהלוע שלי יהיה חסום. שלא אבלע את העולם מתוך שינה. שאקח ממנו רק במשורה. השקט שאני מרוויחה, שבנות ביתי מרוויחות, הוא שקט יקר ערך. גם הבקרים נעשו מעט קלים יותר. אני אוספת נחמות קטנות.

הַכָּנוֹת לְאַבְל

זה לא כבר התברר לי ששן אחת שלי – טוחנת, שנייה מימין, בלסת התחתונה – אבודה. כמעט אי אפשר להרגיש בזה, אבל היא כבר זזה; מתנדנדת. התרופפה אחיזתה. "אברה התמיכה הפריודונטלית" – כך כינה זאת הרופא בדו"ח המסכם.

אחרי בהלה רגעית, בהלת-מוות, שתפסה אותי ברגע שהתבשרתי על לכתה הצפויה של השן, עלו בדעתי שתי מחשבות מרגיעות בו-בזמן: אחת על מישל דה מונטיין ואחת על פיית השיניים.

"זה עתה נשרה לי שן בלי כאב ובלי מאמץ", כתב דה מונטיין בחיבורו על הניסיון (בתרגום אביבה ברק). "היה זה הסוף הטבעי לקיומה. וחלק זה של ישותי, ועוד רבים אחרים, כבר מתים, ואחרים, מן הפעילים ביותר ואשר תפסו מקום ראשון במעלה כשהייתי בשיאי, מתים למחצה. כך אני נמוג ונשמט מעצמי".

מונטיין, שהיה בן 56 כשכתב את הדברים, הבהיר: "אלוהים עושה חסד עם אלה שהוא נוטל את חייהם בהדרגה. זו הברכה היחידה של הזקנה. המוות הסופי יהיה בשל כך מוחלט ומכאיב פחות". במלים אחרות: נשירתה של שן היא הכנה, תרגול, התרגלות – בקטנה – לקראת הקמילה הגדולה שעוד תבוא. מזלי הטוב שיש לי הזדמנות להתאמן.

המחשבה השנייה, על פיית השיניים, באה בצורת שאלה או משאלה: האם גם אשה בת 51, שנושרת לה שן, זוכה לביקור

הפייה? האם כדאי שאניח מתחת לכר, לפני השינה, את השן אחרי שהיא תיפרד מגופי? ומה בדיוק אני מקווה לקבל מהפייה, כעידוד, כנחמה?

*

אני מתעניינת כאן באמנות הפרידה: אני רוצה ללמוד איך להיפרד מחלקים שלי: לא רק חלקי גוף ופעולותיו אלא גם חלקי נפש; איך להיפרד מאנשים שאהובים עלי ונעשו - בדרגות שונות - חלק מעולמי. איך להתאבל. או איך להתכונן לאבל.

אליזבת בישופ, המשוררת האמריקאית הגדולה, שאהובה עלי, ידעה לאבד. היא התייתמה מאביה בינקותה, איבדה בילדותה את אמה שהשתגעה ואושפזה, נדדה בין בתי קרובים וכעבור שנים, אחרי שסוף סוף הרגישה בבית בביתה של אהובתה, הרחק בברזיל, ונשארה איתה שם 15 שנים, איבדה את אותה בת זוג כאשר זו הרגה את עצמה מרוב קנאה וייאוש. בישופ גם איבדה את עצמה לפעמים לשתייה. ובגיל 65, בעת ששתתה יותר מדי בפעם המיידועת-כמה, ופחדה שבת זוג אחרת תעזוב אותה, היא כתבה את אמנות אחת, על אמנות האיבוד, וילנל של הרגעה-עצמית (כאן, בתרגום אהוב עלי של רעות בן יעקב) שמתחיל בהצהרה:

אָמְנוֹת הָאִבּוּד לֹא קֶשֶׁה, הִיא נִרְכָּשֶׁת;
דְּבָרִים רַבִּים כֹּל כֵּן נִדְמִים מְלֵאֵי תְשׁוּקָה
לְהָאִבּוּד, אִזּוֹ הָאִבּוּדָה לֹא מֵיָאֶשֶׁת.

ונגמר בוידוי־בקושי:

אֶפְלוּ לְאֹבֵד אוֹתָךְ (נִימַת צְחוּקְךָ לֹחֶשֶׁת
 אֶהוּבָה) אֵין מַה לְשַׁקֵּר. זֹ אִמַּת בְּדוּקָה
 אִמְנוֹת הָאֲבוּד לֹא קֶשֶׁה, הִיא נִרְכָּשֶׁת
 גַּם כְּשֶׁאֵת כְּמַעַט (כְּתָבִי זֹאת!) כְּמַעַט מִיֶּאֱשֶׁת.

*

את הציפייה לאבד אני מכירה טוב יותר מאשר את האובדן, או את האבל, עצמו.

בשנות העשרים לחיי כרכתי נפשי בחברה מסעירה, מצחיקה, מעוררת השראה, שברובד אחד קבוע בנפשה, אני חושבת, היא כל הזמן סבלה. היא ידעה לשתות, וידעה גברים, והיו לה חברות, שלכל אחת העניקה פן של עצמה, אבל נדמה לי שכל אחת הרגישה – כמוני – מרכזית לה במידה. ידעתי אז שהיו לה מעריצים, בגלל המוזיקה הטובה – מוזיקה רעה־טובה – שהגישה למאזינים ברדיו; בזכות האישיות האפלה, הסקסית, החכמה, ששידרה; אבל אני הכרתי אותה בשלב אחר בחייה, בשלב שבו פנתה אל הכתיבה.

יחד צעדנו צעדים ראשונים של עבודה בעיתון. הצטרפתי פעמים אחדות למסעות תחקיר־לכתיבה שלה – פעם ברמאללה, פעם בגליל, פעם לראיון שראיינה בתל אביב. היא נתנה לי תחושה שהיא זקוקה לי – לתמיכה שלי – לא פחות מכפי שאני זקוקה לה. היו לה שיער שחור, עור בהיר, שריחו מזכיר חלב חמצמץ, ושפתיים שכיסתה בשפתון בצבע של יין אדום. היא לבשה שחורים. היא

התקשרה אלי לפעמים אחרי לילה קשה וביקשה שאבוא. היא אהבה לשתות יין אדום וגם וודקה. היא שתתה טקילה קוארבו גולד. היא העניקה לי אלבום ישן של ואן מוריסון וה־them עם השיר "גלוריה". היא אהבה גם כל מיני דברים, ושנאה דברים אחרים, שלא ידעתי עליהם ושרק חברים אחרים שלה ידעו. דיברנו בטלפון פעם־פעמיים ביום. נדמה לי שעוד לא היו לנו אז טלפונים ניידים. רק מכשירי ביפר מהעיתון. נפגשנו פעמיים־שלוש בשבוע. ישבנו לעתים קרובות כבר דיתה, שהיה אז ברחוב בן יהודה בתל אביב, ואחר כך ברחוב מרמורק, לפעמים היה זה בחברת ידידיה הרבים. היא אכלה בשר ופירות ים בתאוה. ביום הולדתי היא הזמינה אותי לכוסית קוניאק שעלתה חמישים שקלים. ואחר כך לעוד אחת. התרגשתי. באותם ימים לא חשבתי שאני רוצה אותה – או כל אדם אחר – לעצמי. רק רציתי להיות שם כשהיא צריכה הפוגה מהגברים; כשהיא צריכה פסק זמן מהמחשבות הבולעות. הפוגה מהשקיעות שלה אל התהומות. רק רציתי להיות לה משענת. חברה. חשבתי שדי לי בכך; חשבתי שהיא תמלא כך את חיי הרגש שלי, ואת השאר אשאיר לעצמי, ולכתיבה.

אני זוכרת בוקר שבת (אני בודקת ומגלה: זה היה בשבת, 18 בספטמבר, 1994): עבדתי בדירתי על כתבה. ניסיתי להתרכז בכתיבה אבל לא הצלחתי כי דאגתי לה. התקשרתי אליה והיא לא ענתה. אני לא זוכרת מה עורר בי אז את אותה דאגה. אולי לא דיברנו יומיים? התקשרתי עוד כמה פעמים עד שענה קול משונה: המהומים ואנחות. רצתי מדירתי אל דירתה. איכשהו היא הצליחה לפתוח לי את הדלת. היא שכבה על הרצפה ועיניה מתגלגלות אל תוך ראשה. אספתי את קופסאות הכדורים שנטלה, התקשרתי

לידיד שלה, שסמכה עליו, ולאמבולנס, ויחד יצאנו לדרך. הייתי אז בת עשרים ושבע. לא ידעתי כלום על כלום.

אחרי שטיפת הקיבה בבית החולים ולילה של אשפוז – אני זוכרת עוינות מצד אחים ורופאות; הבנתי בדיעבד שאנשי בית החולים מסורים להצלת חיים ולא אוהבים פציינטים שמעדיפים למות (רופאה אחת אמרה לי שאם חברתי היתה נשארת עוד שעה בבית לבד כבר היה מאוחר מדי); ואחרי לילה נוסף, ביחד, להשגחה, אצל חברים טובים שלה – באנו חזרה אל דירתה הקרה. שם, על מסך המחשב השחור, בתוכנת אינשטיין, חיכה מכתב שכתבה לי לפני שנטלה כדורים, עם בקבוק טקילה זולה, וגם תוך כדי שבלעה עוד ועוד, ורגע לפני שלא יכולה היתה עוד לבלוע או לכתוב.

היא כתבה: "... יש פה איזה שמונים כדורים, תה פושר ובקבוק טקילה. רגע, אני אקח עוד. לקחתי עוד ארבעה כדורי שינה מסוג בונדורמין. אני רוצה שתדעי שאני מאד מאושרת למרות שיורדות לי מה זה דמעות עכשיו. תכף חוזרת". היא כתבה הרבה על גבר אחד שהרשתה לעצמה לרגע לאהוב, ועל איך שהחירות הזאת שנטלה לעצמה החרידה אותה. היא כתבה: "... עוד חמישה קלונקס. נורא נעלבתי כש(...) השרינקולוג נתן לי אותם (עשרה שהפכו לארבעים ברוב כישרוני...)". והיא גם כתבה, "ארנה, אני מתחילה לאבד את הריכוז. רק שלא אקיא. אני יושבת מול המחשב. מקווה שאצליח לכבות אותו ברגע שלפני. אולי אני צריכה לסדר לי איזה מקום לשכב בו קודם. לא הייתי רוצה שפקידי מד"א ייחשפו לתבוכה". היו עוד דברים במכתב. וגם המלים: "אני אוהבת אותך. אולי בגלל שאנחנו כל כך לא מתאימות".

את המכתב היא הדפיסה בשבילי בנייר רצוף, מחורר בשוליו, ומחקה מהמחשב. הוא שמור אצלי ואני חוזרת אליו רק עכשיו, 24 שנים ויותר אחרי היום ההוא. אני זוכרת אז שבתוך כל הטלטלה נאחזתי רק בקורת רוח, בגאווה, על שבחרה לכתוב אלי את מכתבה האחרון.

אבל כל זה היה רק הכנה. שבוע אחרי שהעניקה לי את מכתב ההתאבדות ששכלה, היא הזמינה אותי לצהריים במסעדת דגים ברחוב בוגרשוב וביקשה שלא אהיה עוד חלק מחייה. היא אמרה שקשה לה לסלוח לי. עברו כשנתיים מאז ועד שהתחיל להתעמם הכאב על הפרידה ממנה - שנתיים תמימות שבהן הקשחתי את לבי, הצדקתי את בחירתה להתרחק והתכנסתי אל עצמי. אז עוד לא העליתי בדעתי שאני יכולה להיעזר בטיפול נפשי. שאני לא חייבת להיות לבד. עברו עוד כארבע שנים עד שהתקשרו אלי באמצע הלילה לספר שהיא תלתה את עצמה, ומתה. אני זוכרת את התגובה שיצאה מפּי: "יופי, סוף סוף היא הצליחה". לא באתי להלוויה. לא ידעתי איך להתאבל עליה. אני חושבת שברגעים אלה ממש, רק עכשיו בעצם הכתיבה, אני מתחילה.

*

אני קוראת בספר עצות לגוויות שבדרך (Advice For Future Corpses) מאת סאלי טיסדייל, שהיא סופרת ובודהיסטית ואחות פליאטיבית - כזו שמלווה גוססים אל מותם. זהו ספר פואטי ומעורר השראה שעוסק ביחס שלנו אל המוות. "באיזה גיל הגיע הזמן למות?" טיסדייל כותבת, "אנחנו מניחים

שחיים טובים הם בהכרח חיים ארוכים. אבל אני ראיתי כמה חיים ארוכים שהיו ממש גרועים, וגם הכרתי אנשים שמחים, מסופקים, שחיו חיים די קצרים. איכות החיים אינה תלויה באורכם; לא מבטיחים לנו דבר כשאנחנו מגיעים לכאן".

אני מבקשת להתנחם ברעיון הזה, על האפשרות לחיים קצרים וטובים, כשאני חושבת על ידידה שמתה לא מזמן, בגיל שבו מונטיין כתב על השן שלו שנשרה. אני לא יודעת איך להיפרד מירידה. רק עכשיו, ברגעים אלה, בעצם הכתיבה, אני מתחילה.

*

מתי אפשר להתחיל לחשוב על אדם כמת? סאלי טיסדייל כותבת שיש כל מיני גישות לשאלה הזאת. אולי האדם מת ברגע שהצוות הרפואי קובע את מותו. אולי כשהלב מפסיק לפעום ואין נשימה רצונית במשך זמן מה. ואולי אדם מת כשהגוף מפסיק למלא את תפקידו המרכזי - להישאר בחיים. "אפשר להגדיר זאת כך: מוות הוא הרגע שבו נפסקים התהליכים הביולוגיים שמונעים הירקבות". אבל יש עוד אפשרות: "ואולי מוות הוא התפרקות העצמי השלם, וזה יכול לקרות גם כמה שנים טובות לפני המוות האורגני?" ומהו העצמי השלם שמגדיר אותנו כחיים?

אני חושבת עכשיו על אבא שלי, בריאן. בימים שאני כותבת את המשפטים האלה הוא גר עם אמי בדירה קטנה ומטופחת, מוקפת גינה פורחת, סוקולנטים, רקפות ומנטה, בלב כפר גמלאים שוחר טוב. הוא יושב ושותה תה. הוא אוכל עוגיות. הוא אומר דברים שקשה להבין. הוא נרדם.

רבקה סולניט מתארת את יחסיה המורכבים עם אמה, שחלתה באלצהיימר, אותה מחלה שנוגסת בימים אלה בעצמיות ובעצמאות של אבי. "שוב ושוב היו שואלים אותי את השאלה השכיחה והמרגיזה ביותר על אלצהיימר", כותבת סולניט, בהרחק קרוב ל־כאן: "האם אמא שלי עדיין מזהה אותי? לזהות אדם, להכיר אותו – יש לזה אינספור משמעויות. ובמידה מסוימת היא אף פעם לא ידעה מי אני".

השאלה הזאת באמת מתסכלת. האם אבא שלי מזהה אותי? האם הוא מזהה את אמא שלי, שכוחותיה הפלאיים שומרים עליו; אמי, זוגתו, חברתו הטובה ביותר זה יותר מחצי מאה, שבשנים האחרונות קיבלה עליה את כל התפקידים, בהם אלה שבעבר היו מנת חלקו, ושבלעדיה הוא לא יכול עכשיו לעשות דבר?

האם יש שם, בגבר הגבוה, הנאה, שמדבר בקול רך, ומחייך לפעמים, ובעיקר יושב, שותה תה, אוכל עוגיות, ונרדם, סובייקט אחד שלם שמסוגל לזהות סובייקט אחר?

ויותר מכך: האם אני מזהה אותו?

קשה לומר. לפעמים כך, לפעמים כך.

"אלוהים עושה חסד עם אלה שהוא נוטל את חייהם בהדרגה", כתב מונטיין. הוא בטח לא חשב על אלה שהוא נוטל מהם בהדרגה את נשמתם.

כך או כך: עכשיו אני יכולה להתכונן.

איך להיות ילדה

השנה היא 1980 ואת בכיתה ז'. יש לך רעמת תלתלים, טבעות מתכת על השיניים וגוף מוצק של שחקנית כדור-יד. בעוד חמש שנים תכתבי מקאמה פציפיסטית זועמת נגד הלחימה בלבנון ותתלי אותה על לוח השכבה של כיתה י"ב בבית הספר בליך ברמת גן. "קומו אחים, אל תהיו אדישים! / ככלב הרובץ כשאוזניו שמוטות בחוסר מעש, עייף מנביחותיו. / זקפו אוזניים / חשפו שיניים, וצאו למגר את האויב הנורא (...)"

זו תהיה הפעם הראשונה שתכתבי משהו לפרסום. זו תהיה הפעם הראשונה שבה תרגישי את כוחה של כתיבה – כוחה להבהיר את מחשבותיך, להשמיע את קולך ולהעניק לך תחושה של נוכחות. אבל עכשיו את רק מתקיימת בלימודים ובספורט ובמשפחה. אין לך עדיין פרסונה רזרבית, ייצוגית, שתלווה אותך, או תסתיר אותך. כל השיניים שעכשיו מצטוות להידחק אחורה וליישר קו בפוך בעזרת טבעות ברזל וגומיות הידוק ומשיכה ישוּבו בעוד ארבעים שנה לאי-סדר המרדני שלהן. את לא יכולה לדמיין את זה עכשיו. עכשיו את נבוכה. במשך שנה שלמה את לא מחייכת. זה בסדר גמור.

אני כותבת לך את הדברים בחורף של שנת 2020. אני רוצה להגיד לך, ילדה, שכמעט כל מה שאת עושה הוא בסדר גמור. יש לי רק

הערה אחת מהותית - הוראה קריטית - אבל בסך הכל את בכיוון הנכון. מגיעים לך לפני הכל דברי שבח ועידוד.

לדוגמה: כשאת הולכת ברחוב לבית הספר או לאימון כדוריד ואת חוזרת ומתאמנת על מה שתגידי בעוד כמה דקות לבת כיתתך, או לחברה לקבוצה או למאמן או למורה; רושמת בצנעה באצבעך את המלים, כדי לא להיתפס מדברת לעצמך בקול רם - זה בסדר גמור. המשיכי כך. גם אם המשפטים חוזרים בראשך שוב ושוב, מסתחררים, ואין לך מנוח - כי אולי תתנסחי לא בדיוק כמו שאת מתכוונת; כי אולי הדברים יישמעו מזוירים מדי או פשוטים מדי, או בדיוק ההיפך, מורכבים מדי; לא יבינו אותך, ואת חייבת לרשום אותם, את הדברים שאולי תאמרי, משפט אחר משפט, באצבע, באוויר, או על הצד של הירך, או על כף היד השנייה, או על הזרוע, שלא תשכחי בזמן אמת, שלא תקפאי בעיצומה של שיחה; זה בסדר. זוהי אובססיה, והיא חברה שלך. היא מה שאת צריכה עכשיו. היא זו שאת יכולה לבטוח בה.

או, למשל, כשאת עוברת ליד מראה ועושה הכל כדי לא לפגוש בה את בבואתך - זה טוב. הסיטי מבט. זה משרת את מה שאת צריכה: מיקוד. בלי הסחות דעת. בלי להוציא לך אוויר מהמפרש. את קצת יותר מדי גמלונית, לטעמך. הגוף שלך הוא לא פה ולא שם. אין לך למי להשוות. את לא כמו הבנות ולא כמו הבנים. את מנסה להסתיר את הגוף בחולצות גדולות, במכנסיים רחבים. בעיקר במכנסי טרנינג נוחים. זה רעיון ממש טוב. המשיכי. גם הגרביים העבים, הלבנים, בסנדלים תנ"כיים, הם פתרון טוב בימי החורף בשכונה הבורגנית ברמת גן. שלא ידאיג אותך איך שזה נראה.

ואם את מרגישה עכשיו שאין לך עם מי לדבר - אל תדברי.

פרשי. התרכזי בספורט ובלימודים. כי מבחינתך את צודקת: הבנות מדברות על עניינים של בנות – איפור, בגדים, חתיכים ועוד מכל זה; הבנים מדברים על עניינים של בנים – כדורגל, קרבות, בנות. את לא מוצאת עם מי לדבר על העניינים שלך. בעוד שנתיים שלוש אולי תפגשי שתי נערות בתיכון והן יהיו חברות שלך. אחת גדולה ממך ואחת קטנה ממך, בקבוצת הכדור-יד. אבל את לא מדברת איתן על העניינים שלך. את מקשיבה להן, לעניינים שלהן. הן מעניינות אותך. הן מוזיקאיות. הן בעלות רוח חופשית. הן מרשימות אותך. הן לא כמו כולך. אבל את שותקת רוב הזמן.

וממילא את לא לגמרי בטוחה שאת יודעת מה הם העניינים שלך. בעוד שש שנים, כשתשבי עם נערות אחרות בנות 18, כולכן עטויות מעילי דובון ירקרקים חסרי צורה בחדר עם הרבה אוזניות, ותצותתי בשם המדינה שלך לשיחות של אנשים שמגינים על המדינה שלהם, ויהיה אסור לדבר בקול, חובה לשמור על דממה אבל מותר להתכתב, מותר במשמרת לשלוח זו לזו פתקים תוך כדי עבודת ההאזנה האילמת, אז תגלי לראשונה שיש לך עם מי לדבר; ושיחה תתגלגל לפלא, ותדברו על מוזיקה (את תכירי להן את האלבום של פול סיימון "ואן טריק פוני", והן יגלו לך את ג'וני מיטשל!) ותדברו על פוליטיקה, על מחאה, על פחד, על ספרים שקראת, על שירים שכתבת ושהן כתבו (בדיוק גמרת, קצת באיחור, את זן ואמנות אחזקת האופנוע; הן מכירות לך את נרקיס וגולדמונד של הרמן הסה, את מתוודעת לאליזבת בישופ, אבל אותה את לא לגמרי מבינה).

עכשיו את עוד לא שם. בינתיים, בכיתה ז', עוד לא יצא לך לפגוש את הדמויות האלה. עוד לא גילית את הזירה של הכתיבה.

לכן, בדרך כלל את מעדיפה לשתוק. זה בסדר. אחת השחקניות הבוגרות בקבוצת הכדור-יד שלך קוראת לך "הדג". את שמה לב שבפעמים המעטות שאת מדברת כולם מקשיבים. את נוטלת את ההזדמנות הזאת במשורה. זה נכון מצדך.

כן, טוב שבשגרה את שותקת. את יודעת שאף אחד לא יכול לפגוע במחשבות שלך אם את לא משמיעה אותן בקול. זה גם בסדר שאת לא כותבת יותר ביומן. מישהו שאינו את קרא ביומן שלך ואת מבינה היטב שזה כבר אינו מקום בטוח.

המשיכי למצוא דרכים משלך לעבור את הימים. ואת הלילות. את שמה לב שאת לא רוצה להיות "בת". את לא רוצה לתפוס את העמדה הזאת - מעודנת, מטופחת, מחויכת, עוקצנית, זקוקה להצלה. אבל את לא יודעת מה כן. המשיכי למצוא דרכים משלך להבין מה קורה, מה את אמורה לעשות, איך את אמורה להיות. כי את יודעת, חבל שאף אחד לא אמר לך את זה עד היום: זה הדבר היחיד שאת יכולה לעשות. לחפש בעצמך את התשובות לשאלה: איך להיות.

למשל, את תקראי את כמעייין המתגבר של איין ראנד ותתרגשי. הווארד רואק נראה לך מרשים וצודק. את מבינה שאת לא רוצה להיות אלטרואיסטית. זה יקרה בעוד שלוש שנים בתיכון. את תלכי למורה שלך לספרות, טובה זאבי, היחידה שמקשיבה לך, ותשאלי אותה למה לא מלמדים את כמעייין המתגבר בבית הספר. נדמה לך שאת רואה בעיניך חיוך חומל, על טעמך שעדיין לא התעדן.

או את תישאי עיניים לתמי סנדיק, המורה שלך לספורט. המאמנת של קבוצת הכדור-יד. את מעריצה את הרצינות שלה, את הסטנדרט הגבוה שהיא מציבה לפניך. את גאה, שבזכות השער

שהבקעת בסוף המשחק נגד בית הספר מאשדוד – אתן תיסעו לטורניר אליפות העולם בבתי ספר על יסודיים בפלרמו שבסיציליה. תשחקי לא רע במשחק הזה, אף שתהיי חולה, 38 מעלות חום. את תתלבשי כמו שנוח לך. את תתאמני במגרש. את תשמעי את "I am a Rock" של פול סיימון שוב ושוב בזמן שאת עושה שיעורים. את תגלי שבכל שנה את צריכה לעשות רושם טוב על המורים רק בחודש הראשון, ואחר כך את יכולה להרפות. לפעמים, בשיעור עברית, המורה תדבר ישירות אלייך, כאילו את היחידה, כאילו אין עוד עשרים ושמונה תלמידים בכיתה. היא תסביר משהו, ותשאל, בלי דעת, "את מבינה?" ואת תחייכי אליה, והיא תהנהן אלייך בחזרה.

לא אומרים לך את זה – אבל זה כך: את אחראית על העיצוב של עצמך. כולנו מעצבים את עצמנו בין שביודעין ובין שלא, בין שבגאווה ובין שבחרדה, בין שעם עזרה ובין שלבד, ובהתרסה. את עבודת עיצוב העצמי שלך רק את יכולה לעשות. ואת עושה אותה היטב.

בעוד ארבע שנים בתיכון תלמדי בשיעורי סוציולוגיה על סוכני חיברות; או סוכני סוציאליזציה. בעוד עשר שנים כבר תדעי להיזהר מהם כמו מסוכני ביון, שמסתתרים מאחורי זהויות בדויות, וקשה לזהות אותם. אלה הם ההורים, המורים, המפרסמים, יוצרי התוכניות ברדיו ובטלוויזיה ומחברי הספרים, שעסוקים בלי דעת בהעברת הערכים של החברה אלייך ושתילתם בנפשך. עכשיו את עדיין לא יודעת להישמר מהם. את רק מתחילה לחשוד. אבל בעיקר את פוחדת. בעיקר את פוחדת מסוכני החיברות שבביתך שלך. את פוחדת שהם לא יאהבו אותך. שתאכזבי אותם. שאת לא

יכולה לשמח אותם. שאת לא כמו שהם רוצים שתהיי. את שומעת? זהו בדיוק הדבר שאת חייבת לשנות, ומיד. הפסיקי לפחד מהם. והפסיקי לדאוג להם. הפחד הזה, הדאגה הזאת – הם יגזלו ממך חיות. הם יחסמו בך כל רצון. הפחד שלך – שסוכני החיברות הקרובים למקום מגוריך יתביישו בך, יתאכזבו; המאמץ שלך לעשות הכל שרק לא יתאכזבו – אלה יעמדו בינך ובין היכולת שלך להיות ישות בעלת תשוקה. אני אומרת לך: כל שנות העשרים שלך יירדו לטמיון – ירדשו בקיום מאומץ, מאולץ, על פני השטח, בלי רצון, במאמץ בלתי נלאה לשמור מרחק, בלי מגע, זולת המגע של העט על הנייר; עשר שנים לכך, בלי אהבה – כל שנות העשרים שלך ילכו לעזאזל בגלל הפחד הזה.

בבקשה ממך. אל תדאגי להם. הם חזקים. הם גדולים. והם רוצים בטובתך. בעוד 17 שנים, בגיל 29, אחרי שתקראי את סימון דה בובואר ואת וירג'יניה וולף ואת ג'ודית באטלר ואת מרי וולסטונקראפט ואת ג'רמיין גריר ואת סוזן אורבך ואת נעמי וולף, ואחרי שתהיי כמה שנים בטיפול, ותדברי במשך שנים עם המטפלת שלך על כל מה שמפחיד אותך כשאת מסתכלת במראה ועל כל מה שאת קוראת בספרים האלה, בחיבורים האלה; אחרי שתגידי חגיגת לסוכני החיברות הקרובים אלייך שאת לא מה שאת חשבת שהם חשבו שאת צריכה להיות, רק אז תגלי שהם כבר בכלל לא חושבים את מה שאת חשבת שהם חושבים. ושהם רק חיכו שתדעי מי את ואיך את רוצה להיות. ושהם שמחים לגלות שטעו. ושהם יכולים להחזיר את תעודת הסוכן ולהקשיב לך.

המבוכה הנוראה של יו"ר מועצת התלמידים (זאת אני)

זיכרון אחד עולה מעת לעת כסומק בלחיים. כרעד בגוף. באופן משונה, זהו אחד הזיכרונות היחידים מימי הנעורים שלי שנותרו חיים.

אני בכיתה ח'. טקס סוף השנה מתקיים במרתף של בית הספר, באולם ההופעות. אני זוכרת אולם קטן ואפל, כיסאות מסודרים בחצי עיגול מול במה קטנה. פסנתר ורמקולים. האולם מלא בתלמידים ובמורים. על הבמה מדבר ילד אחד, אולי קוראים לו יוסי? הוא ג'ינג'י. הוא בעל גוף. הוא המנחה של האירוע.

לפני שיוסי מדבר אני מתחמקת אל חדר השירותים שנמצא בירכתי המרתף. אני לא זוכרת מדוע הלכתי לחדר השירותים. אבל אני שם. לבד. מאחורי דלת סגורה, בתא צר ומצחין. ואני שומעת את הדברים שנישאים ברמקול, קבל עם ושכבה.

"תודה", הוא אומר, ואני שומעת, ומתקצרת נשימתי, "תודה רבה ליושב ראש מועצת התלמידים, ארנה קזין, התלמידה הכי גברית, או התלמיד הכי נשית, על תרומתם ל..."

אני לא זוכרת איך ידעתי להתחמק בזמן אל השירותים. אני לא זוכרת מדוע ידעתי שהמבוכה עומדת להכות. אני זוכרת את עצמי עומדת בתא השירותים הסגור. מתקשה לנשום. דמעות חונקות את הגרון. כל כולי התפרקות. כל כולי חרדה. וניסיון להתאושש. וניסיון להזדקף. אני חושבת שזהו אחד הרגעים החשובים בחיי. על מה בדיוק הוא הודה לי? מה עשיתי כיושב ראש מועצת

התלמידים? אין לי שמץ של מושג. אני יודעת שהמורים בבית הספר העריכו אותי – ספורטאית ותלמידה טובה, אולי גם אחת שיודעת לדבר בשם התלמידים נגד ההנהלה. אבל האם התלמידים הם אלה שבחרו בי? האם אי פעם כינסתי ישיבה? הובלתי פעילות? מחאה, תביעה, אירוע? לא זוכרת כלום.

עולה רק זיכרון הדברים האלה, שנאמרים לעיני כל ולאוזניהם: התלמידה הכי גברית. התלמיד הכי נשית. וזיכרון הבושה. הצמרמורת. הדם שזורם בדחיפות אל קצות השערות. מדוע הטביע דווקא הרגע הזה חותם בנפש שלי? מדוע דווקא הרגע הזה חוזר ועולה מדי פעם, כסומק בלחיים, כרעד בגוף, גם כעבור כשלושים שנה?

הפעם האחרונה שבה נתקלתי בזיכרון מבוכת היו"ר שלי היתה בשדה התעופה בן גוריון בדרך לסוף שבוע קצר בלונדון. זה היה בנובמבר 2013. אני אמא לשתי בנות. בת זוגי – אם בנות, זו שילדה אותן ומגדלת אותן ביחד איתי – קנתה לי כרטיס טיסה ללונדון כמתנת יומולדת. זו הפעם הראשונה שאני נוסעת לבד לעיר האהובה שלי – בעצם זו הפעם הראשונה שאני ישנה מחוץ לבית במשך שתי יממות תמימות – מאז שנולדה בתנו הבכורה לפני כמעט חמש שנים. התכוננתי לקור האנגלי ולבשתי מעיל פוך שחור מעל חולצת כפתורים וגופייה חמה, מכנסי ג'ינס ומגפי בוקרים. הראשי תספורת קצרה. תספורת נעורים של נשים שמתקרבות לגיל 50. תספורת של לסביות שבגרו בשנות השבעים. תספורת קצרה ונוחה שמבליטה את עצמות הלחיים ואת החוטם הגדול ועז המבע. אני מחכה לקפה בדוכן של ארקפה במרכז אולם ההמתנה. מישהי נוגעת בכתפי ואומרת – סלח לי, אתה בתור? אני משועשעת.

מתחשק לי לעדכן מיד את בת זוגי. מאז כיתה ח', אני חושבת, לא פנו אלי בלשון זכר. באופן מוזר הדבר חוזר על עצמו חמש פעמים בנסיעה הזאת. אולי זה בגלל התספורת. אולי בגלל בגדי החורף שמצליחים להסתיר את השדיים. אולי משום שאני משתדלת, בשנים האחרונות, להתחבר לכוף' שבי. לאשה הגברית שבי. לגבר הנשי שבי. אני נזכרת במבוכת יו"ר מועצת התלמידים. אני מחייכת לעצמי; מניחה יד על כתפה של הילדה המבוהלת, הנבוכה, שהייתי, ואומרת לה – הכל בסדר. זה די נחמד.

אבל לילדה ההיא, בסוף כיתה ח', באלם ההופעות, זה לא היה בסדר. זה לא היה נחמד. מה קרה שם? מדוע נרעדו אמות הספים? הרי הבלבול – בת או בן, קשה לזהות במבט ראשון – היה קרוב אלי, קרוב ומוכר וידוע עד מאוד. וממילא אף פעם לא אהבתי לחשוב על עצמי כילדה – חלושה, עדינה, מתוקה. שנאתי בובות וקלאס וקפיצה בחבל ושיחות על בנים ועל איפור. אבל גם לא יכולתי לסבול שיחשבו שאני בן. זו לא חוכמה להיות בן. כל העניין הוא להיות בת אבל עם איכויות של בן – לכל הפחות. אני זוכרת שהרגשתי, שחשבתי כך בכיתה ח'. בכיתה ז'. בכיתה ו'. אני זוכרת את הגאווה שלי: לא בן, לא בת שרוצה להיות בן, אלא בת בעלת איכויות נוספות. אולי לא חשבתי במונחים האלה בדיוק אבל ללא ספק הרגשתי כך. אני זוכרת.

עכשיו אני מנסה להבין, אם כך, מדוע הדברים האלה, ברמקול, מאת יוסי המנחה הג'ינג'י של האירוע, מדוע הם נצרכו כך בנשמה שלי כאות קלון שחוזר ועולה מעת לעת, ואיתו הסומק בלחיים, הרעד בגוף?

הייתי רוצה לחשוב שיש שם סיפור נסתר, סיפור שעלי לדלות עוד מנככי השכחה. נניח, משהו כזה: רצתי לשירותים בעיצומו של טקס הסיום כי יוסי לקח אותי הצדה לפני שעלה לבמה ואמר לי שהוא עומד לספר לכולם, ברמקול, לכל השכבה, שהוא מצא אותי ואת המורה להתעמלות, תמר גולדמן, מזדיינות בחדר הציוד של אולם ההתעמלות. תמר השרירית, אלופת ישראל בזריקת כידון, עם המבט החודר, והפה הרך, מופשלת מכנסיים, מזיעה בהתרגשות, וראשי בין ירכיה, והיא לוחשת, ארנה, ארנה, והוא אמר לי, יוסי הג'ינג'י, שזה מגעיל, ושהוא ידע שבחרו בי להיות יו"ר מועצת התלמידים רק בגלל ששכבתי עם המורה להתעמלות, והוא אמר לי שהוא יגיד אותנו למנהל, כי אני רק ילדה קטנה, בקושי בת 14, וזה אסור, זה אסור, צריך לסלק את תמר גולדמן, המורה להתעמלות, וצריך לספר לכולם.

הייתי רוצה לחשוב שיש שם סיפור נסתר כזה. או אחר. נניח: רצתי לשירותים בעיצומו של טקס הזיכרון כי נעמה צורף, מכיתה ח' 3, החזיקה ידיים עם רמי כהן, מהכיתה שלה, וזה היה למחרת הלילה שאותו בילינו יחד - נעמה ואני - הסתובבנו כל הלילה ברחובות השכונה, ודיברנו על התוכניות לחופש הגדול, שלפני התיכון, ונעמה סיפרה לי, כממתיקת סוד, שאמא שלה נוסעת לחו"ל, והיא, נעמה, תישאר בחופש הגדול כמה שבועות בבית לבד, אני יכולה לבוא לישון אצלה אם אני רוצה, כי גם אבא שלה לא יהיה, ואחר כך, כשהתיישבנו על ספסל בכיכר בלב השכונה, וחלצנו סנדלים, וחיבקנו את הברכיים, ועישנו סיגריה, והשתעלנו קצת, והשתעלנו הרבה, נעמה סיפרה שבעצם אמא שלה לא סתם נוסעת לחו"ל לבד, אלא היא עומדת להתגרש מאבא שלה, והיא עצובה, נעמה, עצובה

מאוד, היא מרגישה שהכל מתפרק לה, ואני חיבקתי אותה, ונעמה הרחיקה אותי לרגע מעליה, ואחר כך נטלה את ראשי בכפות ידיה, ונישקה אותי בכל העוצמה של הצער, ואמרה לי שכבר המון זמן היא רוצה לעשות את זה, כי היא מרגישה משהו מיוחד איתי, משהו שהיא לא מרגישה עם אף אחד בכל העולם, וזה בכלל לא חשוב שאני בת, היא רוצה לנשק אותי עד מחרתיים, ולא רק לנשק. ולמחרת, בטקס הסיום של כיתה ח', נעמה החזיקה ידיים עם רמי כהן, ואני ידעתי, הרי ידעתי, שהיא תתחרט, ולקחתי את שכרי הלב שלי לשירותים, לא יכולתי לעמוד באותו רגע מול המראה הזה, של ההבטחה שנגנזה.

ואולי רצתי להתחבא בשירותים כי בדיוק נכנס שוטר לאולם, ופחדתי שתפסו אותי, שמישהו ראה אותי גונבת כסף מהקופה של המזכירה; או מישהו הלשין שפרצתי לחדר האחיות ולקחתי כדורים ומזרקים, או כתבתי כתובת גרפיטי מזעזעת על הקיר של המנהל, או מישהו תפס אותי מעשנת גראס בחדר המדרגות, ואני רק בת 14, ופחדתי שהשוטר בא בשבילי.

הייתי רוצה לחשוב שיש שם סיפור נסתר, שאני משכיחה, מדחיקה, מרחיקה מעלי. אבל זה בדיוק מה שכל כך חשוב באותו רגע, של מבוכת היו"ר, הרגע הזה ששב וחוזר ביזכרוני, עם הצריכה שלו בגוף: אין שום סיפור. אין שום דרמה, חוץ מזו שהתחוללה בנפשי.

בכיתה ח', וגם בכיתה ט', ובכיתה י' ובכיתה י"א ובכיתה י"ב לא הרשיתי לעצמי – למען האמת עד גיל 29 לא הרשיתי לעצמי – להיות באיזושהו קשר רומנטי או מיני עם אף לא אחד בעולם. ובטח לא הרשיתי לעצמי לחצות את הקווים אל האסור והמוקע. הייתי כל-כולי בדידות גאה והגונה – נבוכה, חרדה, מבלה שעות רבות

של שיחה (בקול רם) עם עצמי, וגם יוצאת אל העולם כיו"ר מועצת התלמידים, וכרכוז מעולה של נבחרת הכדוריד, ספורטאית ותלמידה מצטיינת, ילדה טובה ומצחיקה ואהודה בבית הספר, אבל בלי חברים, בלי אהובים ואוהבים, כל-כולי אינוחות, ספק מכרסם, כל-כולי כסוסת ציפורניים, קצרת נשימה.

*

רגע, עכשיו עולה פתאום זיכרון או רעיון. באמת עכשיו, בעיצומה של הכתיבה - עולה בדעתי לראשונה: אולי התחמקתי לשירותים לא משום שידעתי מה יוסי יגיד, אלא משום שגמרתי לדבר בעצמי על הבמה.

כן, נדמה לי שאני מבינה - לא זוכרת, אולי, אבל מבינה - שהמבוכה כבר התיישבה בגוף שלי, משום שהוא נחשף שם, הגוף שלי, על הבמה. עמדתי על הבמה כי התבקשתי לומר כמה מלים כיושב ראש מועצת התלמידים. נתקפתי פחד קהל ולשוני כבדה עלי והייתי כולי סומק וזיעה ותעוקת נשימה. התופעה הזאת חזרה מאז, חוזרת מאז, עשרות רבות של פעמים עד עצם היום הזה. אני חושבת שהייתי כל-כולי שם, לעיני כל, התלמידה הכי גברית, התלמיד הכי נשית, וגמרתי לדבר, לסכם שנה של פעילות, שנה של נשיאה בתפקיד היו"ר.

רצתי לשירותים מיד אחרי שירדתי מהבמה מרוב מבוכה על עצם החשיפה, על עצם הנוכחות המופגנת של הגוף שלי, עצם ההצבעה על קיומו, קבל עם ושכבה. ואז בא יוסי ונתן למבוכה הזאת מלים, והטביע אותה בי כמו קעקוע, לכל החיים.

איך להיות לסבית¹

אולי כבר בחרת. אולי את כבר לסבית הלכה למעשה: נמשכת לאשה אחת, התאהבת באחרת. אולי את מישירה מבט; אינך מסיטה את עינייך כשאלה נפגשות במבטה של מי שמסקרנת אותך. אולי את כבר נוהגת בסובארו פורסטר. אולי את מרגישה שזהו זה, את יודעת. אינך צריכה שום הדרכה. ובכל זאת, נשאי את מבטך והביטי בנשים אחרות. בין שאת יודעת בעצמך איך להיות ובין שלא, טוב לברוק מגוון אפשרויות נוספות. וטוב ליצור לעצמך קאנון. קבוצת התייחסות. הכירי את הטובות שבהן בשבילך. אולי יעניקו לך בניסיון חייהן, בסיפורן, השראה. הנה שלוש מבין דמויות המופת שכניסתי לעצמי ואני לומדת אותן בקפידה – על דרך החיוב ועל דרך השלילה. איך להיות ואיך מוטב לא להיות. הן לא מייצגות אלא את עצמן ואת אהבתי אליהן. אל תסתפקי בהן. חברי את הרשימה הפרטית שלך.

1 אני חושבת כך: אשה אינה נולדת לסבית, היא נעשית כזאת. כשאני אומרת "לסבית", אני מתכוונת: אשה שמרשה לעצמה לאהוב אשה אחרת לא רק ברגש וברוח אלא גם בגוף; אשה שמרשה לעצמה להתענג על גוף של אשה אחרת ולהתענות ממנו; אשה (או נערה) שמוצאת את עצמה מתחברת לבנות מינה במחוזות הנפש – מתחשמלת, מתערערת, או מתנחמת, מוצאת בהן בית – מניחה להן להפיח בה חיים, להסעיר, להכאיב ולהזיז; וגם רוצה לגעת בהן בידיים, בשפתיים, בעור.

איך להיות לסבית לפי אליזבת בישופ, משוררת

את הילדות את חייבת לשרוד. אף שאביך ימות כשימלאו לך שמונה חודשים, ואמך תצא מדעתה, ותתאשפו בבתי חולים לחולי נפש, ותיעלם מחייך למשך חודשים, ותחזור, ותנסה לתלות את עצמה, ותתאשפו שוב; אף שאמך תישלח פעם נוספת לאשפוז כשימלאו לך חמש - ב־1916 - ולא תראי אותה מאותו רגע יותר אף פעם, בכל זאת תמשיכי להיות ותעצבי את חייך. את תעברי מבית הסבים לבית הסבים לבית הדודים. כשתתבגרי, כתבי על כך מסות אישיות מופתיות: את גוונדוליין, את בכפר. תתארי למשל רגע אחד, כשביקרה אותך בבית הסבים בנובה סקוטיה שבקנדה, לפני שהתאשפזה ונעלמה מחייך, שבו אמך לא אהבה את השמלה שהתופרת התאימה לה. פתחי כך את הסיפור:

"צרחה תלויה מעל הכפר ההוא בנובה סקוטיה. צרחה או הד שלה. אף אחד לא שומע אותה; היא תלויה שם תמיד, ככתם בהיר בשמים הכחולים; שמים שמטיילים נוהגים להשוות לאלה של שווייץ, כהים מדי, כחולים מדי, עד שנראה כאילו הם מתקדרים עוד יותר לקראת האופק - או שמא לקראת שולי העיץ? - הצבע של ענן הפריחה על עצי הבוקיצה, הלילך שמעל שדות השיבולים; משהו שמתקדר לא רק בשמים אלא גם מעל היערות והמים. הצרחה תלויה שם כך, באין שומע, בזיכרון - בעבר, בהווה ובשנים שביניהם. היא לא היתה גבוהה במיוחד מלכתחילה. היא פשוט באה לכאן לחיות, תמיד - לא צרחה רמה, רק חיה לנצח. התדר שלה הוא התדר של הכפר..."

אף פעם לא תשכחי את הצרחה של אמא שלך, אבל המשיכי. למדי במכללת הנשים ואסר. כתבי שירים. היתקלי בשירים של מריאן מור. התאהבי בהם. חפשי עוד מזה. את קובץ השירים שלה *Observations* תחפשי בספריית המכללה ולא תמצאי. הספרנית תשאל אם את רוצה שהיא תשאיל לך את העותק הפרטי שלה וגם אם תרצי שהיא תארגן לך פגישה עם מריאן מור, שהיא במקרה קרובת משפחה שלה. בביישנות תגידי שאת רוצה. אמצאי את מריאן מור (שחיה עם אמה בניו יורק) כמנטורית שלך, כמי שתפרוש עלייך את חסותה. עשי ממנה אחת הנשים החשובות בחייך. לא בהקשר הרומנטי המיני אבל בהיבטים חיוניים אחרים.

את לא תזכי לקרוא את הטרוסקטואליות כפוייה והקיום הלסבי, המאמר המסעיר של אדריאן ריץ', שיפורסם ב־1980, שנה אחרי מותך. אבל אולי תכירי הלכה למעשה את הרעיון היסודי בו, שאת כל יחסי החברות והאהבה בין נשים אפשר להעמיד בנקודה מסוימת על הרצף הלסבי; היחסים המיניים הם אולי רק בקצה אחד שלו, מריאן מור תהיה בשבילך במקום אחר. כי מהו בעצם המרחק הגדול בין "החברות הכי טובות" לבין זוג הלסביות? רק השאלה אם יש סקס או אין סקס?

הקיום הלסבי לפי ריץ' הוא לא המקבילה הנשית לקיום ההומוסקטואלי. הוא בא מכיוון אחר. הוא התנגדות אפשרית למוסד ההטרוסקטואליות הכפוייה. הוא כפירה בהנחה שאשה, אם היא רוצה להיות אשה, אמורה להפנות את תשוקותיה – האהבה, הארוס – באופן בלעדי אל עבר גברים; הנחה שמיוצרת, נשמרת, מטופחת, מונצחת, בכוחותיהם הגדולים והשמרניים של הפרסום, בתי הספר, הספרות לילדים, האגדות, הטלוויזיה, הקולנוע,

האמנות, החוק והמשפט. ההטרסקסואליות הכפויה, אומרת ריץ', היא זו שמאפשרת ומקדמת ומחזקת את הסחר בנשים, את הזנות; את גילוי העריות, את ההנחה המובלעת בכל שגורלה של אשה בהכרח נכרך בצרכיו של הגבר.

"כשם שהמונח לסבית צומצם להקשרים קליניים מגבילים בהגדרה הפטריארכלית שלו, כך גם הופרדו הידידות והחברות הנשית מן הארוטי, וכתוצאה מכך צומצמה משמעותו של הארוטי עצמו", כתבה ריץ'. "אבל אם נעמיק ונרחיב את הטווח של מה שמוגדר כקיום הלסבי, כשנשרטט את קווי המתאר של הרצף הלסבי, נתחיל לגלות את הארוטי במונחים נשיים: כמה שאינו מוגבל לחלק אחד של הגוף או לגוף לבדו; כאנרגיה, שלא רק מתפשטת אלא גם - כפי שתיארה זאת אודרי לורד - שרויה בכל 'שותפות בשמחה, תהיה זו שמחה גופנית, רגשית או נפשית', ובכל עבודה משותפת (...)"!

במכללת הנשים כרכי את נפשך וגופך באלה של לואיז קריין, מרגרט מילר ואחרות - לימים תודי שכל הרומנים שלך עם נשים התחילו בחסות השתייה. אחרי הלימודים במכללה, אחרי שנים בוילג' בניו יורק, אחרי אהבה לא מושגת, אחרי אהבה מושגת, אחרי התכתבות עם מריאן מור על השירים שלך, אחרי כתיבת שירים ופרסומם, אחרי התנסות בהוראה, קחי לעצמך חופש, להירגע, סעי לדרום אמריקה לשבועיים. בריו דה ז'נרו יקבלו את פניך הרקדנית מארי מורס ובת זוגה האדריכלית לוטה דה מקדו סוארס, שאותן פגשת בניו יורק ארבע שנים קודם לכן. מיד אחרי נחיתתך בברזיל אכלי מאגוז הקשיו. יתברר שאת אלרגית. כמעט תמותי. לוטה דה מקדו סוארס תסעד אותך. התאהבי בה. הישארי

איתה 15 שנים. כתבי שירים, תרגמי ממואר מפורטוגזית. כתבי את
ההקדמה לגיליון ברזיל של מגזין לייף. אל תכתבי כמעט בכלל על
אהבתך ללוטה. אולי רק את השיר שמפו.

בכלל, עבדי על כל שיר שלך שנים ארוכות, בקפידה, בחומרה.
זכי בפרס פוליצר לשירה. שתי יותר מדי אלכוהול. הפכי לאחת
המשוררים החשובים והמשפיעים בארצות הברית. כשלוטה
תתמסר לעבודה הגדולה שתקבל מהמושל של ריו - לתכנן פארק
ענק על חוף הים - הרגישי לבד. חזרי לארצות הברית. לוטה תבוא
לבקר אותך ותגלה ששכבת עם אשה אחרת ותבלע כדורים ותמות.
גם את זה את תשרדי. מצאי לך אהובה אחרת. כתבי את אמנות אחת
שיהיה אחד השירים המפורסמים ביותר שלך. כתבי כל השנים רק
מעט שירי אהבה לנשים - זה לא הדבר שלך. אף שבאנגלית את
יכולה לכתוב כך שלא יידעו, בעצם, אם השיר פונה לאשה.
כתבי, למשל, את השיר אינסומניה:

נְדוּדֵי שָׁנָה / אליזבת בישופ
מאנגלית: רעות בן יעקב

הֵיֶרֶחַ הַלְּבָנָה בְּמַרְאֵת הַשָּׁדָה
צוֹפָה אֶל הַמְּרַקָּק
(וְאוֹלֵי הַיָּאָה בְּעֵצְמָה,
אֵךְ הַיָּא לְעוֹלָם לְעוֹלָם לֹא תִצְחָק)
רְחוּקָה אֵי שָׁם מֵעֵבֶר לְשָׁנָה
אוֹ אוֹלֵי הַיָּא תִישֵׁן בְּזִרְיָחָה.

נִנְטָשָׁה בְּיַד הַיְקוּם,
 הִיא תִּגִּיד לוֹ שִׁיעוּף וּמְהֵרָה
 וְאִזּוֹ תִּמְצָא לָהּ מְקוֹה מִיָּם,
 אוֹ מְרֵאָה, שֶׁשָׁם תּוּכַל לְהִשְׁאָר.
 עוֹטֶפֶת אֶת תְּשׁוּמַת הַלֵּב בְּקוֹרִים
 וְזוֹרֶקֶת אוֹתָהּ אֶל הַבְּאֵר

אֶל הָעוֹלָם הֵהוּא הַמְהַפֵּךְ
 שֶׁשָׁם יִמִּין הוּא שְׂמָאל, מִתְהַפְּכִים הַיּוֹצְרוֹת
 שֶׁשָׁם הַצְּלָלִים הֵם הַגּוֹפִים,
 שֶׁשָׁם אֲנַחְנוּ כָּל הַלֵּילָה עֵרוֹת
 שֶׁשָׁם הַשָּׁמַיִם רְדוּדִים כְּמוֹ שֶׁהֵם הָאֲלֵמוֹת
 עֵמֶק עֶכְשׁוֹ, וְאֵת אוֹהֶבֶת אוֹתִי.

איך להיות לסבית לפי סוזן סונטג, סופרת, מבקרת

"אולי הייתי שתויה, אחרי הכל, כי זה היה כל כך נהדר כשה'
 התחילה לעשות איתי אהבה", תכתבי ביומן שלך בגיל 16. "בפעם
 הראשונה שה' נישקה אותי עוד הייתי נוקשה, אבל זה היה רק כי לא
 ידעתי איך, ולא משום שלא אהבתי את זה (כמו שהיה עם ג'ים)...
 היא התלוצצה על איך שהציפוי של השיניים שלה מתחיל להתקלף
 עכשיו. דיברנו עוד קצת, ובדיוק כשהכרתי בכך שאני משתוקקת
 אליה, גם היא ידעה (...)"

"ומה אני עכשיו כשאני כותבת את הדברים האלה? לא פחות

מאדם אחר לגמרי (...) תפישת המיניות שלי השתנתה כל כך – תודה לאל! – ביסקסואליות כביטוי לשלמות של האינדיבידואל – ודחייה כנה של – כן – הסטייה הזאת שמגבילה התנסויות מיניות, שמנסה לפרק את המיניות מהפיזיות שלה, בתפישות כמו האידיאליזציה של הצניעות, של ההימנעות מסקס עד שתפגשי את האדם הנכון, כל האיסור הזה על התרגשות גופנית בלי אהבה, על הפקרות (...)

”אני יודעת מה אני רוצה לעשות עם החיים שלי. כל זה כל כך פשוט אבל בעבר היה לי קשה כל כך להבין. אני רוצה לשכב עם הרבה אנשים. אני רוצה לחיות ולשנא למות. לא אהיה מרצה ולא אשלים לימודים לתואר שני אחרי שאגמור את התואר הראשון. אני לא מתכוונת להניח לאינטלקט שלי לשלוט בי והדבר האחרון שאני רוצה לעשות הוא להעריץ אנשים שיש להם השכלה (...) אחפש עונג בכל מקום ואמצא אותו, כי הוא נמצא בכל מקום. ... אני חיה, אני יפה... מה עוד קיים בעולם?”

כל זה ועוד תכתבי בגיל 16. כשתבגרי קצת דווקא תקדישי את חיידך לאינטלקט, לביקורת תרבות, למחשבה, להוראה, לכתיבה, ותעניקי לתרבות כמה מהמסות החיוניות והמאתגרות שיש. לעומת זאת, את יחסייך עם נשים – את תהיה בקשרי אהבה וסקס עם לפחות ארבע נשים, עד לקשר האחרון והממושך שלך עם הצלמת אנני לייבוויץ', קשר שתקיימו בדירות נפרדות עד מותך – את כל האהבה הזאת תשמרי פחות או יותר בסוד. אמנם תכתבי עליה ביומניך. תחיי אותה. אמנם לא תוותר על העונג. אבל על העונג הפרסונה הציבורית שלך תעדיף לא לדבר.

כשהספר של אנני לייבוויץ', חברה שלך, מאהבת שלך, יראה אור אחרי שתמותי, נזכה להציץ; נראה תמונות שלך – את הפס

הלבן בשיער, את הגוף היפה שלך עירום באמבטיה, את המבט העייף שלך על הספה, את הרגעים של הטיפול הכימותרפי, וגם את הגופה שלך, את המוות שלך, בתום הגסיסה – והכל יהיה שם בחוץ, לעיני כל, האומץ השכלי, התשוקה הפוליטית, ההרפתקנות הרגשית והמינית, ההצטנעות, האינטימיות שלך ושל אנני, הרדיקליות המופנמת שלך, החברות עם גברים, המשיכה לנשים, האהבה לקולנוע, המסירות לכתיבה.

איך להיות לסבית לפי טובה יאנסון, סופרת ומאירת

כשימלאו לך 41 העולם כבר יכיר את עולם המומינים שיצרת – את האיורים שלך, את הסיפורים, את מומינטרול ומשפחתו וחברים אחרים; עולם של הרפתקאות נטול רוע ומלא השראה – ויאהב אותך, אפילו יעריץ אותך, בזכותו. השנה תהיה 1955. מאחוריך יהיו השנים הקשות, המדכאות, של מלחמת העולם השנייה, שהדהרו גם בפינלנד וגם בקרב קהילת דוברי השבדית בפינלנד, שאת נמנית עמה. מאחוריך יחסי אהבה עזי מבע וסוערים עם גברים ועם נשים. אבל בשלב הזה את לבד, שרויה זה כבר במלנכוליה, בדידות ותשישות מעומס עבודה. והנה, במסיבת חג המולד של גילדת האמנים הפינית תפגשי את טוליקי פייטילה (Tuulikki Pietila), אמנית גרפית, שאותה הכרת באופן שטחי בעבר. הפעם תציעי לה לרקוד איתך. היא תסרב. אבל כעבור זמן מה היא תשלח לך כרטיס ברכה עם ציור של חתול בעל פרוות פסים ותזמין אותך לבקר אותה בסטודיו שלה בהלסינקי. זה יהיה בחורף. בקיץ של השנה הבאה

טוליקי תבקר אותך באי שלך, ברדסקאר. האהבה תפרח. אחרי הביקור הזה תכתבי: "סוף סוף אני נמצאת עם זו שאיתה אני רוצה להיות". האהבה שלכן תהיה שלמה ברגע שתיפגשו. אחרי הביקור הזה באי, תכתבי לטוליקי במכתב: "אני אוהבת אותך, אני מרגישה בה בעת מכושפת ושרויה בשלווה גדולה, ואני לא פוחדת משום דבר שצופן לנו העתיד". טוליקי תחזיר לך אהבה בדרכה.

מה יש לומר על אהבה טובה כזאת? אתן תחיו יחד עד מותכן בעוד כמחצית המאה. תעבדו יחד, תיצרו, תברחו מכל תשומת הלב הציבורית לאי המבודד שלכן, תצאו למסעות; לכל מקום תיקחו איתכן את מחברות הסקיצה, תעבדו בחדרי הסטודיו שלכן בהלסינקי, רק מסדרון יפריד ביניכן. את תכתבי ותיצרי עוד הרבה מומינים. וגם סיפורים יוצאים מן הכלל למבוגרים. *Labora et amare*, עבודה ואהבה – זה המוטו של החיים שלך. קודם עבודה, אחר כך אהבה. את שתי אלה תמצאי מתקיימות יחד בהרמוניה עם טוליקי. את תכניסי למומינים דמות חדשה, את בת דמותה של טוליקי, טוֹ-טיקי, שמומינטרול פוגש במומינים בחורף – היא מסתובבת עם סכין, חזקה, לברה, מעניקה למומין השראה. כלפי העולם תהיי גלויה ופרטית. הבחירה באהבה המסוימת הזאת תהיה בדיוק זו – אהבה מסוימת טובה ובת קיימא. העניין המגדרי יהיה בשבילך עניין של מה בכך. מה יש לומר על קשר כזה? לפעמים תריכו. לפעמים הנוכחות המרכזית של אמא שלך בחייך תיצור מתחים. אבל בסך הכל היסוד הוא טוב. עבודה ואהבה וחירות הדדית. אפשר יהיה לטעום מזה בנובלה שתכתבי, *Fair Play*, שתתורגם לאנגלית משבדית אחרי מותך. אלי סמית, הסופרת הלבסית הסקוטית, תציג את הכתיבה למבוגרים שלך לעולם דוברי

האנגלית, שהכיר אותך עד כה רק דרך המומינים. היא תראה לנו איך בנובלה, שתי הדמויות מניחות זו לזו לעבוד זו לצד זו בשתיקה. איך האהבה שלהן מספקת מרחב לכל אחת להיות היא עצמה. על כך אין להוסיף דבר.

היא ואני

"לו תמיד חם. לי תמיד קר. בקיץ, כשבאמת חם, הוא רק מתלונן כל הזמן כמה שחם לו. הוא מתעצבן אם הוא רואה אותי לובשת אפודה בערב. הוא מדבר היטב כמה שפות. אני לא מדברת היטב אף לא שפה אחת. הוא מצליח - בדרכו - לדבר גם בשפות שהוא לא יודע לדבר בהן. יש לו חוש כיוון מעולה. לי אין שום חוש כיוון..."

מתוך הוא ואני, מסה אישית מאת נטליה גינזבורג

למיכל

השינה שלה קלה; היא מתעוררת מכל רחש, מכל מחשבה. השינה שלי כבדה. מכה שורשים. היא אוהבת לעבוד בלילות. על המחשב עד השעות הקטנות. אני אוהבת לעבוד השכם בבוקר. שש עד אחת עשרה בבוקר - אלה השעות הפוריות שלי. היא קוראת קצת לפני השינה. אני מצליחה לקרוא רק באמצע היום, כשאני לגמרי ערה, ומוטב בכיסא, בישיבה.

היא אוהבת חדרים מוארים בחזקה. אני אוהבת חדרים אפלים ואור שנוטה הצדה אל הקיר - אף פעם לא אלומת אור שמכה בראשי היישר מהתקרה. היא אומרת שהחדר תמיד חשוך מדי בשבילה ומדכך.

היא יודעת לתקן מכשירים. היא מבינה קצת באלקטרוניקה. היא מעזה לנסות דברים שהיא לא מכירה. היא נהנית ללמוד דברים

שהיא לא יודעת. אני לא מצליחה אפילו לרצות לתקן מכשירים ולהבין באלקטרוניקה. היא מציירת ומשחקת עם הילדות ומגשימה להן משאלות מעשיות. אני מציירת איתן רק לעתים רחוקות ושולחת אותן אליה כשיש להן בקשה מעשית (אני רוצה שהיד של הבובה תהיה קשורה לעפיפון, ושהעפיפון יעמוד באופן קבוע בשמים בלי ליפול, ושהבובה תמחא כפיים כל שתי דקות, את יכולה לעזור לי?).

היא יודעת לאפות עם הילדות. אני לא יודעת לאפות עם הילדות. היא מבשלת בכישרון ובעונג. במיוחד בישול מהיר. פסטה, מוקפצים, אבל גם דברים אחרים. הטעם מעודן, איטלקי בדרך כלל, אסייתי לפעמים, טוב מכל מה שמוגש במסעדות יוקרה. אני לא מבשלת כמעט בכלל. היא לא אוהבת לשטוף כלים. היא לא אוהבת לנקות אבק. אני שוטפת כלים ולפעמים גם מנקה אבק. ואני מסדרת. זה חשוב לי. סדר חשוב לי. קשה לי לחיות באי־סדר. אולי זה בגלל איזה אי־סדר פנימי. אני לא יודעת. לה לא קשה. היא אוהבת סדר, אבל גם חושבת שבלגן – בגד נשמת כאן, צעצוע נזרק שם – הוא סימן לחיים. אני יודעת שהיא צודקת.

היא אוהבת שוקולד מנטה מעודן ומסטיקים עגולים בשקל. שוקולד עושה לי כאב ראש. אני אוהבת עוגות פיסטוק ופירות יער. היא אוהבת סלט פירות. ולזניה. ותבשילים ביתיים, שאף אחד לא מבשל לה, כמו במיה או ממולאים. אני הכי אוהבת את הפסטות שהיא מכינה – פטריות בלימון, אנשובי – וגם פיש אנד צ'יפס. עם בירה אייל. היא לא לגמרי צמחונית. אני לא לגמרי צמחונית. אני אוהבת לשתות – סיידר יבש, יין לבן יבש, בירה אייל, ויסקי, מרגריטה, טקילה. היא אוהבת לשתות. היא תמיד מצטרפת אלי

כשאני מציעה. והיא גם שותה יין אדום. אבל היא שותה פחות ממני. בשתייה אני בולמית שיש לה בלמים. אצלה הכל במשורה. היא כמעט אף פעם לא בוכה. אני בוכה לעתים קרובות. גם כשאני נפעמת.

כשאנחנו מטיילות בעיר זרה, היא אוהבת להיוועץ במפה. היא לא אוהבת לשאול עוברים ושבים. היא יודעת לקרוא מפה. מהר מאוד היא מבינה בדיוק לאן צריך ללכת, בדרך הכי יפה, או הכי קצרה, והיא מובילה. לפעמים נמאס לה להוביל והיא מגישה לי את המפה ואני מתקשה. אני צריכה לשאול עוברים ושבים. לתעות. היא מהירת מחשבה. אני חושבת לאט. אני חושבת פחות או יותר בקצב הכתיבה. היא מדברת איטלקית שוטף. ואנגלית אמריקאית מעולה. אני מדברת אנגלית בריטית סדוקה וכמה מלים בצרפתית.

היא יודעת להתווכח. אי אפשר לנצח אותה בוויכוח. קשה לתפוס אותה בסתירות פנימיות. היא לא אוהבת להודות בטעויות. היא לא אוהבת את המלה "סליחה". אני לפעמים נשברת ומודה בטעויות, אני אומרת "סליחה" ולו רק כדי שייגמר הוויכוח.

היא אוהבת ים וחול וגלים וארמונות בחול ואתגרים ספורטיביים שמאמצים את הגוף ודורשים אומץ. אני אוהבת צל ונחל ודשא וסנאים מתרוצצים ועורבים ושלדגים ואדומי חזה ושחפים ותחושה יסודית של ביטחון. את הים אני אוהבת רק בסתיו ובחורף ועדיף על ספסל. היא אוהבת לטייל, טיולים רציניים, בנופים מבהילים - מזמן, מאז שאנחנו ביחד, לא טיילה כך, היא מתגעגעת לעצם האפשרות - אני אוהבת ללכת ביער, בשבילים טובים, שעות ארוכות, בצל, בנחת, הליכה אטית כזאת, לא ממהרת, וכלי לשאת

משאות כבדים על הגב. אני אוהבת לחזור למקומות שאני מכירה. היא אוהבת לחפש מקומות חדשים. ורק לעתים לחזור למקומות שהיא מכירה.

אני אוהבת את לונדון ואת ניו יורק. גם היא אוהבת את לונדון ואת ניו יורק.

כשהיא בלונדון או בניו יורק היא אוהבת ללכת לתערוכות, לפגוש אנשים, ליצור קשרים לעבודה, לבקר מקומות של עשייה - בעיצוב, בטכנולוגיה, באדריכלות, באמנות, במוזיקה, בסאונד; היא אוהבת מוזיקה, הופעות. אני אוהבת תיאטרון וספסלים בפארק ולשוטט ברחוב, ופאבים וחנויות ספרים ובתי קפה. בלונדון יש בית קפה אחד, בחנות ספרים אחת - פוילס הוותיקה - שאותו כל אחת מאיתנו מצאה ואהבה עוד לפני שהכרנו. היא אוהבת אוכל אסייתי. לפעמים היא קורנת אחרי ארוחה יפנית טובה. אני אוהבת משקה ג'ינג'ר עם ג'ינג'ר אמיתי, חריף.

כשאחת הבנות שלנו צורחת במצוקה, היא קופצת אליה מיד, רצה אליה בכל המהירות של הרוח של הנפש של המצילה. וגם יודעת מה לעשות כדי לתקן.

אני קופאת לרגע במקומי לפני שאני זזה.

לפעמים היא מתעוררת באמצע הלילה, רדופה.

היא נאמנה לחבריה. יש לה חברויות בנות עשרים ושמונה שנים ויותר. וגם חברויות אמיצות בנות חמש עשרה שנים ויותר. ואפילו חברים חדשים שרכשה מאז שנפגשנו. אני רוצה לחשוב שאני נאמנה לחברי אבל בעצם לא נשאר לי חברים מהילדות, ואני לא רואה בכלל את החברים משנות העשרה, או את אלה שהיו איתי בשנות העשרים שלי.

אני יודעת שאפשר יותר. יותר חברות, לא יותר חברים. במהות.
לא במספרים.

היא היתה הרבה שנים עם בן זוג. היא יכולה גם מחר, גם היום,
לולא היתה איתי, להיות עם גבר. לפחות בגוף, אם לא בנשמה. אני
לא.

היא אחת עם הנשיות שלה. אני בדין ודברים, במחלוקת, עם שלי.

היא נוהגת בכספה בתבונה בדרך כלל. מחושבת. דואגת. אני, רק
לעתים רחוקות אני שואלת את הירקן כמה עלות העגבניות. או
התאנים. אני פשוט קונה. גם אני דואגת בגלל כסף, אבל אני לא
מצליחה למצוא מוצא מהסבך, ומנסה כל העת שיטות חדשות
להגדיל הכנסות, או לפחות לשמור עליהן. היא מעדיפה להקטין
הוצאות. והיא עובדת כל הזמן.

יש דברים שאני לא יודעת עליה. אני אומרת זאת בתקווה יותר
מאשר בחשש. לפעמים היא אומרת שאני בעצם לא מבינה אותה.
האם יש דברים שהיא לא יודעת עלי? האם נשאר משהו משלי שעוד
יכול להתגלות, או להתהוות, מחוץ לשתיים שהן אנחנו?

את רגשותי כלפיה אני מבטאת לפעמים ברגשנות. מרעיפה
עליה מלים של אהבה. כמה שהיא יפה. כמה שהיא נחשקת וכמה
שהיא מעוררת בי השראה. היא לא מרבה לדבר מלים של אהבה.
בעיניה, מספיק לי לדעת שהיא בחרה בי. שהיא בוחרת בי בכל יום
מחדש. לא, היא לא אומרת את זה. זהו דבר־מה שעלי להבין בסיוע
ההיגיון הצרוף מתוך היום־יום.

לפעמים היא מצחיקה אותי מאוד. יש לה תשומת לב דקת
אבחנה לאבסורד.

לפעמים אני אוהבת פשוט להביט בה.
 תמיד אני גאה לצאת איתה בחברה. לפעמים היא זוהרת בנוכחות
 אחרים.

לפעמים היא מקצרת חיבוקים.
 כשאני כועסת, אני לפעמים צועקת, בזעם. ואומרת מלים
 קשות, בהפלגה, גוזמאות גסות לב. זה נראה די מסוכן. היא כמעט
 אף פעם לא מרימה את קולה. ובכעסה היא נוקטת לשון המעטה.
 את הכעס שלה אני רואה בעיניה. כשאני כועסת, זה בדרך כלל
 בגלל עלבון. גם היא כועסת בגלל עלבון. אבל היא לא צועקת. היא
 שותקת ומתנתקת. מתרחקת.

אני לא יודעת אם היא היתה רוצה שהחיבור הזה יראה אור. היא
 דיסקרטית. פרטית. יש דברים שהיא לא נוהגת לספר בפומבי. או
 ברבים. או לאחרים. זו אינה דרכה. אבל אני כותבת. ואני כותבת
 כדי שיקראו. וזה הסיפור שלי.

כשאני מזכירה לה שלפני עשר שנים, כשהתחלנו להיות
 ביחד, היו לנו ימים קשים, של ויכוחים מרים, וכעס, ומרחק,
 ועלבון; את זוכרת שעמדנו באלנבי ואת פנית ללכת ואני
 צעקתי עלייך, לעיני כל, בקול גדול, צעקה שהתגברה על שאון
 האוטובוסים והרוכלים? היא אומרת שהיא לא לגמרי זוכרת את
 זה כך. היא יודעת רק שחששה, לא ידעה אם אני האדם שמתאים
 לה, התלבטה. אבל היא זוכרת איך הפסיקה לחשוד בי, והפסיקה
 להתלבט, באותו לילה, לפני תשע שנים וחצי, שבו הצלחתי
 להרדים בחיקי ברוגע את בתנו הבכורה, התינוקת בת הימים
 הספורים, בהליכה הלוך ושוב לאורך חדר השינה, בשירה בקול
 נמוך של שירי ערש סקוטיים, שירי ילדותי, באחד מאותם לילות

ארוכים שבהם היא - האם היולדת והמניקה, מותשת ונרגשת,
שהתערער לרגע ביטחונה - לא הצליחה לעצום את עיניה. היא
זוכרת שאמרתי לה שאין לה מה לדאוג. כי ברור שהיא יכולה.
שאנחנו יכולות.

דרושה גבר

זה לא כבר קרה לי מקרה: תקר בגלגל. את המכונית, נטויה מעט על צדו של הצמיג השטוח, העמדתי לא רחוק מהבית ולא דאגתי יותר מדי. אמנם מעולם לא החלפתי גלגל, אבל ידעתי שאנחנו, אני ובנות ביתי, לא לבד: נוכל לקרוא לחבר שגר קרוב, להזמין בעל מקצוע או ללכת מרחק כמה עשרות מטרים לתחנת הדלק הקרובה ולבקש שם עזרה. מציק אבל לא סוף העולם.

אלא שבזכות בת זוגי, מיכל, אשה שאוהבת אתגרים, תקרית התקר הפכה ממטרד סביר לחוויה פוקחת עיניים. אף שכמוני מעולם לא החליפה גלגל, זוגתי החליטה שעלינו לנסות לבד. היא חיפשה בגוגל, מצאה ביוטיוב סרטון הדרכה קצר, רשמה לעצמה כמה עצות, ויחד יצאנו עם בתנו הקטנה, בת חודש, למבצע.

עד מהרה התברר לנו סוד שהיה שמור מפנינו עד עתה: כמה קל להחליף גלגל. שחררנו מעט את הברגים. הרמנו את המכונית בעזרת הג'ק שנאחז בשלדה. הסרנו את הברגים. הורדנו את הגלגל. הרכבנו גלגל זרובי. הידקנו את הברגים (Righty-tighty! הזכירו ביוטיוב, מחזקים לימין!). בין הפעולות העברנו את התינוקת בינינו, או הנחנו אותה בעגלה ושמרנו עליה. שני גברים שעברו על פנינו הציעו עזרה באבירות משועשעת. אשה אחת שרקה בהתפעלות והסירה את כובעה הדמיוני. שתינו הרגשנו בגאווה מאופקת שהנה, החלפנו גלגל, וזה כמעט עניין פעוט. את ידינו שהשחירו ניקינו

בתום המלאכה בעזרת המגבונים שחיכו בעגלת התינוקת (מאוחר יותר גילינו שאנחנו לא היחידות – כמה מחברותינו הטובות ביותר למדו זה כבר את רזי המלאכה וכמה שהיא פשוטה; אבל הרוב עדיין מדווחות על הקושי להיות אשה המבקרת בשדות המוסך. על החולשה שמודגשת מול הפטרונות המפויחת של המוסכניק).

כך או כך, אירוע התקר התרחש בעיתוי מעניין בשבילי, בעיצומן של מחשבות על העדרו, אם לא חסרונו, של גבר במשפחתי. מחשבות שעולות כי ביתר שאת מאז שנולדה בתנו השנייה, יעל, אחות לנעמי בת השנתיים וחצי; כלומר מאז שהתבססה מצבת כוח האדם במשפחתנו: שתי הורות, שתי ילדות וכלבה אחת.

העובדה שאין גבר בין הבוגרים במשפחתי אינה מקרה או תקלה. אני לסבית. התאהבתי באשה. בחרנו לכונן משפחה והחלטנו שאנחנו לא רוצות לכרוך הורות משותפת בגורם שלישי. העובדה שנולדו לנו שתי בנות היא כבר טביעת ידו של הגורל. גם הבחירה בכלבה היתה גורלית בדרכה – בין שמונה גורים של ספק קוקר ספניאל ספק פינצ'ר שנמסרו לאימוץ על מדרכה בלב העיר, בתי התאהבה דווקא בגור המסוים הזה, שהתגלה כגורה. זהו זה. אנחנו משפחה של נשים. של בנות. של נקבות. יופי. בסדר גמור. כלומר, על פי רוב התחושה היא של שמחה וגאווה במשפחתנו הקטנה. ובדרך כלל בולטת ההנאה שלנו ממיטב מאפייני המגדר הנשי הארכיטיפי שבידינו, ובהם, נניח, היכולת ליצור חיים ולקיים אותם, להקשיב ולדבר, לבצע כמה מלאכות בעת ובעונה אחת.

אבל פה ושם, ברגעים קטנים וגדולים, אפשר כבר להודות, מורגש במשפחתנו חסרונה של הגבריות. ובדיוק על החיסרון הזה – על הגבריות הזאת שאינה מנת חלקנו, על היבטים שלה שאפשר

לרכוש או לסגל ועל היבטים אחרים שנשארים בלתי מושגים - אני מבקשת לחשוב כעת.

דמות האבא, זו שילדותינו פוגשות כל העת - בספרות הילדים והלכה למעשה אצל רוב הילדים שגדלים סביבן, כמו במשפחות של ההורות הפרטיות שלהן - היא רק חלק קטן מהסיפור, וכבר התחלנו להתמודד עם העדרה: לפעמים באמצעות תרגום בגוף הטקסט ("ארנה הלכה לעבודה... תחזור תביא לך מתנה...") ולפעמים באמצעות התאמה (אבא של פספס שוטף כלים, ואצלנו זו ארנה ששוטפת כלים; אמא ואבא של הארנבוניים שותים תה, ואצלנו אמא וארנה שותות...).

ואולם ההתמודדות בעניין זה היא רק בראשיתה, והיא מאתגרת ממגוון סיבות. אחת מהן היא שעצם ההחלפה של אבא בארנה, כביכול אני - ההורה השנייה - רק ממלאת המקום של האבא הארכיטיפי, היא החלפה בעייתית שדורשת מחשבה. ולו רק משום שהכישלון טבוע בה. לעולם לא אוכל להיות אבא. לכן נדרש מאיתנו, ממני, המאמץ לייצר דמות של הורה ממין נקבה, שאינה אמא ואינה אבא, אלא עומדת בפני ובזכות עצמה. העניין הזה לא פשוט והוא בעבודה. עיקר ההתמודדות עם העדר דמות אבא עוד לפנינו גם בגלל עניין נוסף: כל הסיפור שנכנס תחת הכותרת "בשם האב", כלומר האבהות שמסמנת את החוק, את הסמכות, את הזירה הציבורית; סימן שנעדר בהורות שלנו, שבה יש אמא אחת וארנה אחת, שתי נשים שבעצם המגדר שלהן והמקום ששמור לו בחברה מתקשות לגלם את אותו "החוק", את שם־אב, את אותו חיבור ישיר לחברה וללאום ולדרכו של עולם, שמגלם האבא הארכיטיפי. אבל למחשבות על כך עוד אחזור בהמשך.

*

אגב עיון בהגדרות אקדמיות של גבריות, וניסיון תיאורטי לאפיין את המגדר החסר אצלנו במשפחה - חסר לא כאובייקט להתבוננות ולתשוקה אלא כמערך של תכונות וצורות שאפשר להחזיק בהן כבשלנו - מצאתי באחרונה דוגמאות לא מעטות בחיי היום-יום למרכיבים מוצלחים של גבריות, כאלה שהתרבות הקפיטליסטית מאפשרת לנו לרכוש, לאמץ או לסגל לעצמנו כמעט בלי קושי. כוח הזרוע? מחשבה אנליטית? דחף לכבוש ולנצח? את כל אלה אפשר בעצם להשיג בשוק. כפי שגוגל עזר לנו עם המדריך להחלפת גלגל, כך תרבות השוק מאפשרת לנו באינספור מקרים אחרים להפריט את הגבריות לפרטיה ולהרכיבה בעצמנו, כמעשה איקאה שכזה.

את החורים בקיר שצריך לקדוח בדייקנות רבה ובכוח עם מקדחה בגודל 14 בשביל המדף הצף - קדח בשבילנו חבר, גבר, בזכות הניסיון שצבר והמסורת שעורדה אותו מילדות ללמוד לקדוח. בפעם הבאה כבר נדע לעשות זאת בעצמנו, וילדותינו יצפו במלאכה וירכשו את היכולת באופן טבעי. את כוח הזרוע שהיה דרוש לנו לסחיבת רהיטים כשעברנו דירה שכרנו מסבל מקצועי, וגם אימצנו את שרירינו שלנו, שרירי האשה הסוחבת, הנושאת, המרימה, המסדרת, המנקה, שרירים שאין לזלזל בהם, גם אם עוד יש להם מקום להתפתח. את כישרון הספורט והמשחק בכדור, ואת היכולות הטכנולוגיות, ההנאה מפירוק מכשירים והרכבתם, אנחנו כבר ממילא מחלקות בינינו - אני שחקנית כדוריד, מיכל בעלת כישורים טכנולוגיים מפותחים; כשהכבל של המחשב נקרע לי לפני ימים אחדים וחשבתי שעבודתי מושבתת לשבוע ימים, מיכל סידרה

לי את הבעיה בתוך דקות ספורות, חתכה, חיברה, הידקה, ליפפה. כשצעצוע של נעמי נשבר, מיכל מרכיבה מחדש. בשביל דברים כאלה גבר אינו חסר.

אבל מה עוד טמון באותה "גבריות" שאת חסרונה אני אומדת ושאת קיומה אני חומדת? ובכן, כן, ישנו העניין של הפיריון ושל הסקס. ביני ובין זוגתי אין שונות פיזית מהותית ואין פין. אבל גם כאן העיקר מסודר. הנה, את הזרע הדרוש לנו לטובת יצירת החיים החדשים יכולנו לרכוש בכסף או לקבל במתנה מחבר נדיב.

במקום איבר המין הזכרי הטוב לפעמים לעונג החדירה ולמשחקים אחרים העמדנו תחליפים - מגומי, מסיליקון ומשאר חומרים, תחת שם האב דילדו. וממילא, במיטב מסורת התרבות המינית הלסבית אני מנסה לפתח כל העת גם את הכישורים של הידיים, האצבעות, האגרופים, לטובת הרחבת מעשי העינוגים. מרכיבים אחרים של המיניות הגברית - או של מה שנהוג לייחס לגבריות במין - קצת קשה לי עצמי לסגל, אבל לא לגמרי בלתי אפשרי, אני חושבת. זהו היחס הגברי לסקס כהמשכה הטבעי של תשוקה קמאית, ביולוגית, לעומת יחס קצת יותר מורכב לסקס, קצת פחות מובן מאליו, הרווח אצל נשים; כאשה קצת קשה לי יותר לתבוע, או להניח את בעלותי על גופה של זוגתי, קצת מתבקש פחות להכריח, או לכבוש. אבל כאן, אני יודעת, עומד האתגר לפתחי, כמי שמבקשת ליהנות מעט מהחירות ומהעוצמה המינית המיוחסות לגבריות; האחריות להתחבר לתשוקה שלי ולקחת, לחדור, לענג, לרצות - זו האחריות שלי, ואני יודעת שהיא בהישג הליכידו שלי, אם רק אצא מגרדי.

אבל מה עם הפרנסה? מה עם הכוח החברתי? מה עם האחווה

של המפקדים ובעלי ההון, שממנה אנחנו, כמשפחה של נשים, מודרות בהכרח? לכאורה, זהו החיסרון הבולט של משפחה על טהרת הנשיות: אין מי שירוויח בשבילנו את הכסף. ובכן, תקראו לי תמימה ואופטימית עד לזרא, אבל גם כאן זהו דווקא הקפיטליזם, עם העיוורון הניאו-ליברלי שלו, שבא לעזרתו. בת זוגי יכולה לבחור בין האקדמיה לבין תעשיית ההייטק, ויכולת ההשתכרות שלה טובה מזו של לא מעט גברים סביבנו. ואפילו אני, בשדות הצנועים של הכתיבה, יכולה לאמץ לעצמי הרגלים של יוזמה עסקית, לרכוש כלים של אסרטיביות, ללמוד לדרוש לעצמי את שמגיע ולשפר את מצבי הכלכלי. אמנם, לכאורה, זוג נשים לעולם ירוויח פחות מזוג גברים. אבל רק לכאורה. למעשה השאלה הקובעת היא שאלת המעמד. ואנחנו נטועות היטב במעמד הביניים. לכן, יש לנו עוד לאן לזוז.

*

"המגדר הגברי הוא (בין השאר) תחושה מסוימת בעור [...] צורות ומתחים מסוימים, יציבות ודרכי תנועה מסוימות, אפשרויות מסוימות של פעילות מינית", כתבה פרופ' רייווין קונל (שהיתה פעם רוברט ויליאם קונל), מחברת הספר גברויות (קונל 2009, 75). מכל היציבות ודרכי התנועה הגבריות אני חושבת על אחת שמוצאת חן בעיני במיוחד: זו היציבה והתנועה שכרוכות במאפייני הארנק הגברי, ה־wallet, בשונה מהארנק הנשי, ה־purse. לא פעם מתעוררת בי התשוקה להלך כמו גבר ברחוב, עם הארנק בכיס של המכנסיים או של הז'קט, בלי המשא העודף

של התיק או של הארנק הנשי שכולו הפרזה – זה שיש בו הרבה יותר מדי כרטיסי מועדון, פנקסי צ'קים, פתקים ושאר אלמנטים מתפחים. הליכה של גבר עם ארנק דק בכיס היא בשבילי סימן נכסף לחירות, לתנועה חופשית ולא מופרעת, להיות אחד עם העולם. אבל אני לא מצליחה – גם בלי צורכי איפור, איכשהו תמיד אני נדרשת לטמפון ולמחטת האף ולכרטיסי קופת חולים, ולשאר כרטיסים וניירות, על כל צרה שלא תבוא. כביכול האשה, אם חפצת חיים היא, חושבת כל העת כמה צעדים קדימה ומצרה כך את צעדיה.

כדי להיטיב להבין את התחושה שלי שחסר לנו מגדר אחד במשפחה החד-מגדרית שלנו, סרקתי לא מעט הגדרות למגדר. כאן איעזר רק בשלוש, שאותן אכנה הכלכלית של וולף, הפרפורמטיבית של באטלר והלשונית של דה בובואר.

בחדר משלך וירג'יניה וולף מגדירה למעשה את האשה כמי שאין לה חדר משלה ואין לה די הכנסה פרטית לספר את סיפורה. הגבר, לפי וולף, הוא זה שיש לו הון, רכוש ומקום, הוא יכול לדבר, והוא מדבר, ורוצה כל העת יותר:

גם הם, הפטריארכים, הפרופסורים, צריכים להתמודד עם קשיים לאינספור [...] אמת, בידיהם הכסף והכוח, אבל המחיר שהם משלמים הוא כבוד. הם משכנים בחזם עייט, עוף דורס, העוקר בלי הרף את כבדם וריאותיהם – הדחף לצבור, התשוקה לרכוש, כל מה שמניע אותם לחמוד תמיד אדמה ונכסים של אחרים; ליצור גבולות ודגלים, ספינות מלחמה וגז מרעיל; להקריב את חייהם שלהם ואת חיי ילדיהם (וולף 2004, 49).

בין שוולף מדייקת בתיאור תאוות הבצע והכוח הגברית ובין שהיא מפריזה, כך או כך, המשמעות לשיטתה היא שאשה יכולה להיות סופרת, או יכולה להיות כמו-גבר, אם רק תשיג לעצמה את החירויות הכרוכות בכסף ורכוש. זה לא בשמים. כביכול, אם נתעלם מסוגיות של מעמד ואפליה מגדרית, עם קצת מאמץ כל אחת יכולה.

גם ג'ודית באטלר מעניקה לי זריקת עידוד בהקשר של היכולת לנוע בין מגדרים ובתוכם. היא מגדירה מגדר כמעשה של עיצוב הגוף בשורה בלתי פוסקת של פעולות חוזרות שמייצרות אפקט של מהות (Butler 1990). כלומר, הגבריות לפי באטלר היא עצם החזרה על הפעולות, ההתנהגויות, צורות התנועה והקיום הגבריות, מה שהופך את המגדר למין יצור טאוטולוגי שכזה, אבל אפשר לדידה להיכנס לתוכו, להשתתף בו ולשנות אותו לאורך זמן, וממילא אפשר לחקות אותו, כדרכו של הטרנסג'נדר. לדידה של באטלר לא צריך פין כדי להשיג פאלוס; צריך רק ללמוד איך להחזיק בו ולהעמיד אותו באופן סמלי.

ואולם ההבטחה למוביליות מגדרית שמשמעת מההגדרות של וולף ושל באטלר אינה משכנעת אותי עד תום.

כי גם אם אצליח לרכוש מעמד כלכלי איתן של גברים, וגם אם אבקש לשאול מהגבריות את התנועות והיציבות החביבות עלי, ואף אם אצליח למצוא תחליף של ממש לפאלוס, לתחושת הכוח הגברית, עדיין משהו יחסר. והמשהו הזה, אני חושבת, קשור להגדרה הלשונית, מבית מדרשה של סימון דה בובואר:

הגבר מייצג בו בזמן את החיובי ואת הניטרלי, עד כדי כך שבצרפתית אומרים Les Hommes כאשר מתכוונים לכל בני-האנוש [...] האשה נתפשת כשלילי עד כדי כך שכל הגדרה מיוחסת

לה כמגבלה, בלי כל הדדיות [...] האשה נראית לזכר כיצור מיני: לדידו היא מין, ולפיכך זוהי מהותה המוחלטת. היא נקבעת ונבדלת יחסית לגבר, ולא הוא יחסית אליה; היא הלא מהותי לנוכח המהותי. הוא הסובייקט, הוא המוחלט; היא "האחר" (דה-בובואר 2001, 11-12).

הנה הדבר שכנראה אף פעם לא אוכל להביא למשפחתי הכל-נשית: את ביטול האחרות. כל כמה שאהיה ההורה, הסובייקט, המכוננת בביתי פנימה, לא אוכל לבטל את האופן שבו אני האובייקט, המושא, האחר בעולם שבחוץ – ברחוב, בתרבות, בלשון. לא אוכל לכבות את המבט של הסובייקט הגברי המתבונן בי, והמאיים עלי, או למחוק את המקום המוחלט – זה שאינו יחסי, אלא הוא הדבר עצמו – של הגבריות הארכיטיפית בשפה ובתרבות. לא אוכל להשיג בשוק בשבילי ובשביל בנותי את מה שסוון פאלודי מכנה "הפרדיגמה של הגבריות": זו התחושה שאתה אדון העולם, שאתה אחד איתו, שאתה שולט בו ומעצב אותו, שאתה המחבר שלו. ולא אצליח לרכוש את שם האב. את אותה פונקציה אבהית המסמנת פעולה בשמו של הסדר הסמלי.

אבל אין זה אומר שלא אנסה.

אני חושבת על כל הדברים האלה, והילדה שלי משחקת במשחק דמיון חדש. היום היא שלגייה ואני אבא של שלגייה. היא אומרת לי "אבא, איפה הגמדים? הם לא חזרו מהמכרה!" ואני, בלשון זכר, בא לעזרתה. אנחנו יוצאים ליער לחפש את הגמדים, ושלגייה מחזיקה

לי את היר. זו הפעם הראשונה שהיא קוראת לי "אבא". זו הפעם הראשונה בחיי שאני מדמה עצמי לגבר. אני מרגישה תחושה מוזרה בגוף. נדמה לי שאני מזדקפת. נדמה לי שאני מתייצבת על הקרקע. נדמה לי שהמבט שלה נישא אלי אל על, כפי שלא נישא עד היום. אני חושבת על כל אלה אגב שיחות עם זוגתי באחרונה על הרצון המשותף לצאת באביב לקמפינג משפחתי. האם נצליח אי פעם לעשות זאת, בעצמנו, בלי להיעזר בחברינו הגברים? זה לא עניין טכני. באופן מעשי אין שום בעיה. אם יהיה תקר בגלגל, נחליף אותו בלי קושי. את האוהל נעמיד בקלות. את הענפים למדורה נקושש בשמחה. את הטופו על האש ניצלה בתשוקה. ויחד עם הילדות נזהה פרחים ופרפרים ונקטוף עשבים לתה ונקשיב לצרצרים. הכלבה תנבח על עוברי אורח מטרידים. הבעיה אינה מעשית אלא נפשית. אני קוראת לזה פחד. והפחד הזה כרוך בקושי שלי כאשה – אפילו כאשה במשפחה של נשים – להיות האדם, המוחלט, המתבונן, המכונן, המכנה, זה שאינו האובייקט ואינו היחסי. זה שהעולם נתון לו, לחשקיו ולרצונותיו, לכישוריו ולדחפיו. לא זה שנתון לעולם, לגחמותיו.

או במלים אחרות שבאות מזירה אחרת: הייתי שמחה – בשבילי, בשביל בנותי – להחליף את הפחד הנשי הקמאי והקונקרטי מאונס בפחד הגברי המיתי והמדומיין מפני סירוס. אבל לזה, כך נראה לי, כבר לא יהיה לי כוח.

איך להיות בת חמישים מחשבות על התבגרות בעידן ילדותי

1

"החיים עכשיו בגילי", אומרת המספרת בסיפור הקצר של יעל נאמן, הדשא והנהר (כתובת אש, כתר, 2013). מיד לאחר שמלאו לה חמישים, היא מספרת, קפצה עליה הזקנה בבת אחת. "אני לא מתכוונת לזקנה הגדולה, המפורסמת, המתרחשת בסביבות גיל שמונים, אלא לזאת שלא כולם מרגישים בה, לזקנה המתרחשת בסביבות גיל חמישים". פתאום זה קרה, היא מספרת: "פקחתי את העיניים ונוכחתי שאובמה צעיר ממני בשנה".

בשבילי זהו רעיון מרשים מאוד, אם לא מבהיל: החיים עכשיו הם בגילי. כל מי שעושה דבר-מה מרכזי, משפיע, הוא עכשיו בגילי. זהו זה, הגעתי. אבל איפה אני בדיוק? מה אני אמורה לעשות עכשיו? מכל עבר אומרים לנו שלא רואים עלינו, שבכלל לא השתנינו, שלא היו נותנים לנו אפילו שנה יותר מאשר, אתם יודעים, עשור אחד מוקדם יותר. איך להתבגר, אפילו להזדקן, ולאהוב את זה?

"ככל שאני מזדקנת, כך עוד יותר אני מרגישה

כמעט יפה..."

כותבת המשוררת שרון אולדס בשירה *The Older*
(*The Unswept Room*, Knopf 2002).

כן, גם אני, ככל שאני מזדקנת, כך אני מרגישה עוד יותר כמעט יפה. עם זה אני יכולה עכשיו להזדהות.

"...ואני אהיה בת חמישים, עוד מעט", ממשיכה אולדס, "הגוף שלי נעשה

קמול ושדוף, ואני אוהבת את הקמילה
הכסופה שלו, העור נקלש,
פנים של אגם שהוכו ברוח, רפאים
כמושים, קמט של עשן. אבל כשאני
מביטה מטה, אני יכולה לראות, לפעמים,
דברים שאם אשה צעירה היתה רואה היא היתה
צווחת, כמו בסרט אימה..."

האם אני אמורה לצווח עכשיו באימה?

לא, זה אינו העניין. כרגע, בגיל חמישים, קמטים ועור שנקלש עדיין אינם ענייני המרכזי. המחשבות שלי נתונות למשהו אחר לגמרי: לאתגרים הנפשיים וליתרונות שכרוכים בהתבגרות. אני חושבת עכשיו על הגדרה אחת של בגרות, שטבע קאנט, והיא: היכולת לחשוב באופן עצמאי. בוגרת היא זו שיכולה לחשוב לבד ואינה צריכה, ולא רוצה, שיחשבו בשבילה (או שיחליטו עליה - כמו שהילדים אומרים).

וזה לא עניין של מה בכך, כפי שמראה סוזן ניימן בספרה *Why Grow Up* (Penguin, 2014). המדינה, התקשורת והתאגידים, כותבת ניימן, יעשו כל שביכולתם למנוע מאיתנו חשיבה עצמאית.

מבחינתם העיקר הוא נאמנות, היענות, שלא לומר ציות. ולכן מחשבה עצמאית היא האויב. משום כך, מדגישה נימון, התבגרות דורשת אומץ - וזו משימה שאף פעם אינה נגמרת.

איך אוכל לחשוב באופן עצמאי בתרבות העדר? לאן שלא אביט אני רואה לנגד עיני את הכל לוחצים עלי לשמור על נעורי ועל תמימותי; מבקשים לטפח בי רצון בלתי גדלה לסיפוקים ולאישורים; דחף להתחדשות, כמיהה לזרום בזרם המרכזי.

הצרכנית הלהוטה והילדה הילדותית, באשר הן, חולקות ביניהן לא מעט תכונות. זו וגם זו דורשות לקבל כאן ועכשיו, ברקיעת רגל, את אשר הן חפצות. זו וגם זו מגולמות היטב בדמות הילדה ורוקה סולט (ורוקה בא לי - בתרגום ההולם לעברית), הילדה המפונקת בהא הידיעה מ"צ'ארלי בממלכת השוקולד", שתובעת את כל אשר נאה בעיניה לעצמה ומיד. הילדה הילדותית והצרכנית הלהוטה חייבות לקבל עכשיו, ללא דיחוי, את חלב האם, את הבגד, את תשומת הלב, את המותג. אין להן פרספקטיבה - מערך של מחשבות שעיצבו לעצמן - שחורגת ממערך השיווק והתשוקה. הן מונעות אל החפץ, אל הרכישה, אל הסיפוק, כמרינוטות.

כן, אני יכולה לכבות את ההודעות בסמארטפון שלי; אני יכולה לצמצם כך את הגירויים, את הקריאות הבלתי פוסקות שמורות לי לצורך עוד הודעות, עוד סימני חיבה ועוד מוצרים; אני יכולה לכבות ולהשיג לעצמי רגע נכסף, נדיר, יקר ערך של בהייה. אבל זהו רק חלק זעום מהשינוי שעלי להביא לחיי אם אני רוצה להשיג מחשבה עצמאית - התבגרות של ממש - עם כל החופש והאחריות שכרוכים בה.

אנחנו חיים בעידן השדרוג - כבר לא מכבדים אצלנו דברים שמחזיקים מעמד. לא קל להתבגר באווירה כזאת, של סלידה מהזמן שמתמשך.

אנחנו משרדים לגרסה החדשה, אנחנו מחליפים את הגאדג'ט הישן, בן השנה, בגאדג'ט חדש שכרגע יצא. הכל מעריצים את החדש, ולו רק כי הוא מעניק לנו סיבה לרכוש שוב ושוב ולהשליך את הישן מאיתנו והלאה.

זהו עידן משונה באמת. יש המייחסים את תחילתו להמצאת סכין הגילוח החד-פעמי, על ידי הממציא האמריקאי קינג קאמפ ג'ילט, בשלהי העשור הראשון של המאה העשרים. אחרי סכין הגילוח החד-פעמי של ג'ילט - שהחליף את סכין הגילוח של הספר, זה שהיה משחזר ומטפח - המציאו עטים חד-פעמיים, חיתולים חד-פעמיים וכל-דבר-אחר חד-פעמי. כך החליף הפח את הטיפוח.

מאה שנה אחרי ג'ילט כבר אין ביקוש לבעלי מלאכה, בעלי ניסיון, שעשויים לתקן את השעון שלנו, את הספה, את מכונת הכביסה. העובד הסיני יעבוד שעות ארוכות בשכר פשוט כדי שיהיה לנו זול לקנות, להשתמש, לזרוק, לקנות עוד אחד, להשתמש, לזרוק, לקנות שוב.

ומעניין להיזכר כי הדברים לא היו כאלה מאז ומעולם. לפני שעלתה ובאה תרבות השימוש החד-פעמי, התעשייה באשר היא מצאה את גאוותה בייצור מוצרים - מכונות, מכשירי רדיו, מקררים - שפועלים היטב לאורך עשרות שנים, ואפשר היה

להעבירם מדור לדור. היכולת להחזיק מעמד היתה בעבר אות לאיכות. הנה מקדחה מעולה שהיתה שייכת לסבא שלי. הנה פטיפון שמענג כבר שלושה דורות של שוחרי מוזיקה. בימינו אלה, לעומת זאת, התעשייה מייצרת בכוונה מוצרים קצרי חיים - עם תקלות מובנות - כדי שתרכות הצריכה נוע תנוע, וכדי שאנשים יוכלו לרדוף אחר המעודכן, הדבר הבא, זה שעדיין לא נעשה בו שימוש. לאסטרטגיה הזאת יש באנגלית שם נהדר: Planned Obsolescence. ובעברית: הוצאה מתוכננת מכלל שימוש. התיישנות מואצת בכוונת מכוון לצורך חיסול מהיר. בעידן זה של שדרוג, עצם העובדה שאנחנו מתבגרים - מחזיקים מעמד, שורדים, מתיישנים - עשויה להיראות כמו שדרוג מטה, ירידת ערך, וזאת בלשון המעטה.

3

ביסוד האתגר הגדול - איך להתבגר בעידן השדרוג; עידן שבו הקדמה נתפשת כפעולה של השלכת הישן מאיתנו והלאה - עומדת הנחה אחת רווחת: שחייו של אדם חדש טובים בהכרח מזה של אדם ישן. אנחנו נוטים להניח ששנותינו הטובות מאחורינו. שהיינו בשיאנו בשנות העשרה והעשרים ושמה הכל רק הולך ומתקלקל. ברגע שמגיעים לנקודה מסוימת, כך מניחים כולם, הכיוון הוא חד-סטרי בדרך למטה, במורד ההר; דעיכה. אלא שבמידה רבה ההנחה הזאת אינה אלא שקר מוסכם, וזהו סוד שאין איש מגלה, בוודאי לא לצעירים. אני מבקשת לחשוף כאן

את השקר הזה. אני מקווה שיש כאן צעירות וצעירים בין הקוראים.
חשוב שתדעו.

הנה, אומר זאת כך: אין בי שום געגוע לשנות העשרה והעשרים שלי.

העשור הטוב ביותר שלי עד היום הוא זה שהשלמתי זה עתה - שנות הארבעים, שנים של חירות מושגת ושל חרות חיים שלא ידעתי קודם לכן. שנות הארבעים שלי הן השנים שבהן כרכתי את נפשי בנפש טובה - גם מאתגרת, גם מסעירה - ויצרתי איתה משפחה. בשנות השלושים שלי עוד עברתי קשה, במאמץ רב וניכר, כדי לבנות לעצמי ביטחון עצמי וזהות; בשנות העשרים הייתי מוכת חרדה משתקת; בשנות העשרה בודדה. השנים הראשונות היו מלנכוליות. אבל האם זו רק אני?

אני שמחה לגלות שסוזן ניימן עומדת כאן לצדי: "כאשר אנחנו מתארים את מה שהוא בדרך כלל התקופה הקשה ביותר בחייו של אדם כתקופה הטובה ביותר", היא כותבת, "אנחנו הופכים את התקופה הזאת לקשה יותר למי שגדל בתוכה. כאשר אנחנו מתארים את החיים כתהליך של הידרדרות, אנחנו מכינים את הצעירים לתבוע מהחיים מעט מאוד".

4

"איך נרגיש אם נתענג על ההזדקנות שלנו", שואלת אן קרפף בספרה *How to Age* (The School of Life, 2014). "איך נרגיש

אם נמשיך, אחרי גיל 25, לומר 'אני רוצה להתבגר'... איך נרגיש
אם ממש נמתין בציפייה להתבגרות שלנו ולא רק נתרצה ונסכול
אותה, במקרה הטוב?"

כילדים, אנחנו אוהבים להרגיש כמו גדולים, ואנחנו אוהבים לשמוע
שאנחנו בוגרים. בתי בת התשע נראית גאה למדי כשאנחנו אומרות
עליה שהיא חכמה ורגישה כבת 19. היא פחות שמחה אם אנחנו
נוזפות בה ואומרות שהיא לא מתנהגת בהתאם לגילה - כלומר,
שהיא מתנהגת כמו גרסה צעירה יותר של עצמה.
מתי - באיזה גיל - מפסיק תהליך ההתבגרות להיתפש כמעלה,
דובר טוב ונכסף שמעורר גאווה?

"להתבגר בראשית המאה ה-21 - זו חוויה שונה בתכלית", כותבת
קרפף בספרה, "יחסית לשנות הארבעים של המאה העשרים, נניח,
לפני עליית אופנת הנעורים ותרבותה". לפני שהתבססה תרבות
הצריכה ושלחה ידה בכל, היא אומרת, עוד אצה דרכם של אנשים
צעירים להיראות ולהישמע כמו גדולים. הם התלבשו כמו גדולים,
עישנו ושתו כמו גדולים, לא יכלו לחכות להיות בחליפות ובשמלות
ולהחזיק בידיהם כוסות מרטיני ועמדות כוח.

והנה בימינו אלה אנחנו מגיעים לנקודה מסוימת בחיים שבה,
למרכה הצער, אנחנו לא רוצים עוד להשתנות. מתי בדיוק זה קורה?
בגיל 25? 35?

והאם אצלי זה אחרת?

בשנות העשרים שלי, אני זוכרת, לא הבנתי איך אוכל לסכול

לחצות את כל השנים שעוד נמתחות לפני עד למותי המשוער
מסיבות טבעיות בגיל שבעים. הרגשתי שיהיה קשה מדי למלא את
כל הזמן הזה בתחושת טוב, בחיות, וממילא לא ראיתי שום דבר
מעודד במיוחד שמחכה לי בעתיד.

כשמלאו לי ארבעים התחלתי לנשום כראוי; בנחת מסוימת,
חדשה. הסיבוב הראשון היה כבר מאחורי - הדפוסים החוזרים
והיציאה מהם, הנורמות החברתיות וההשתחררות מעריצותן,
החרדות ושיכוכן; סוף-סוף אפשר להתחיל לחיות. מאז, המגמה
היא של שיפור - עוד קרבה לעצמי, עוד חופש ועוד רצון משוחרר
מהכבלים שבהם היה נתון, עוד יכולת לאהוב בלי פחד, עוד תחושת
שייכות למשפחה. עוד כתיבה. ועוד כתיבה. עכשיו אני כבר רוצה
להיות כאן עוד. לא אצה דרכי להעביר את הזמן.

וממילא, אני מחכה ליום שבו מישהו יאמר לי, הי, ארנה, את בת
חמישים? רואים עלייך, זה נהדר, זכית, ברכות!

5

עם זאת צריך לומר: אמנם אני כבר בת חמישים, אבל ההתבגרות
בעיצומה; עודנה משאת נפש, מלאכה מתמידה. אני באמת עדיין
לא שם. יש לי מה ללמוד.

מהו הדבר הזה שגורם לי להרגיש ילדותית עדיין? אולי זהו
החלק בי שמחכה שאיזה מבוגר אמיתי יאשר אותי, יציל אותי או
יתמוך בי. שמישהו ידאג לכל העניינים הכספיים ויניח לי להגשים

את שאיפותי היצירתיות. שמישהי תטפל בלוח הזמנים, שתמלא את הזמן בעשייה ובהנאה, שתסיר את המשא של החיים מעל כתפי. אני עדיין לא יודעת איך לחיות ועדיין מחכה שמישהי בוגרת ממני, מנוסה ושלמה ממני, תוביל אותי.

אולי התבגרות היא תהליך של עמידה בזכות עצמי, של הכרה בהיותי יחידה, לבדי (הכרה ב-Solitude שלי ולא דווקא ב-Loneliness הקיומי). הכרה בעצמאות המהותית שלי, בעובדה המרה שאיני תלויה באיש ואל לי לסמוך על איש, זולתי.

6

"שעות בין ערביים של חיי אנוש מלאות משמעות בדיוק כמו שעות הבוקר", כתב קארל יונג ב-1943, "אלא שהמשמעות והמטרה אחרות".

הנה אתגר מרכזי: למצוא את המשמעות החדשה ההולמת בדיוק את שעות בין הערביים של חיי. או כמו שאן קרפף מגדירה זאת ב-*How to Age*: "משבר גיל העמידה - אם אמנם יש דבר כזה - הוא במידה רבה משבר של משמעות".

יונג הבהיר שחיי של אדם צעיר מתאפיינים בגדילה ובהתקדמות לקראת מטרות קונקרטיות; והנוירוזה של האדם הצעיר כרוכה בעיקר בהיסוס, בעיכוב, בכל אשר מקשה עליו להתפתח ולהתקרב למטרות האלה. לעומת זאת, האדם הבוגר מבקש להכיר בהישגי העבר לא פחות מכפי שהוא מקווה להתקדם להישגי העתיד. הנוירוזה של האדם הבוגר, לדידו של יונג, כרוכה

בעיקר בכך שהוא דבק בגישה של אדם צעיר, שאבד עליה כלח. טעות מהותית שלי, כך אני מרגישה, משאירה אותי ככולה במחשבות של אשה צעירה. האם זו הכמיהה לזכות בהכרה? האם זו המרירות של גיל הנעורים, התחושה שמגיע לי יותר – הכרה, פרסים, תמיכה – ממה שאני מקבלת? או שזהו דבר מה מהותי יותר? בשעות הבוקר והצהריים של חיי מצאתי משמעות בעצם המאמץ לעצב את עמדותי, את זהותי, את הייחודיות שלי. מצאתי סיפוק ביכולת להתגאות בקוויריות שלי, בחריגה שלי מהכלל. ביכולת שלי לזהות את מה שהכלל מבקש ולהגדיר את רצוני ואת כמיהותי כנגדו. פחדתי פחד קמאי להיבלע בתוך ההמון, להימחק מרוב נורמליות.

עכשיו, כשאני בת חמישים, אני מתחילה לחשוב – ואני לא בטוחה שאני אוהבת את המחשבה הזאת – ששעות בין הערביים של חיי הן הזמן להיפרד מחרדת-הייחודיות שלי. אולי זהו הזמן – לא לוותר כליל על האחרות, אלא לקבל בהכנעה ובענווה את הרגילות שלי; את מגוון הדרכים והאופנים שבהם אני חלק רגיל, אם לא נורמלי, מהמין האנושי, מקבוצת הגיל שלי, מהמעמד הכלכלי שלי, מהמגדר שלי. לקבל בהכנעה את היותי בת תמותה. זו מחשבה מטרידה בשבילי עכשיו.

7

”הזדקנות היא חטא”, אמרה מדונה.

הנה רגע רב עוצמה, שכא בעיצומן של מחשבות על גיל חמישים:

במעמד קבלת התואר "אשת השנה של בילבורד" באירוע "נשים במוזיקה של שנת 2016" דיברה מדונה בלי כחל ושרק על חיים של התמודדות עם מיזוגיניה, שנאת נשים. התואר "אשת השנה" במוזיקה ביקש לציין מפעל חיים של הישג אמנותי ושל פופולריות אדירה, אבל החוויה של הזמרת עצמה, כך התברר, דווקא לא היתה שמחה במיוחד.

כמקלקלת מסיבות מצטיינת בחרה מדונה לשתף אותנו בלקחים שלמדה:

"אם את בת, את צריכה לשחק את המשחק. מותר לך להיות יפה וחמודה וסקסית, אבל אל תיראי חכמה מדי. אל תחזיקי בדעה שחורגת מהדעה הרווחת, מהסטטוס קוו. מותר לך להיות מושא למבטי הגברים ולהתלבש כזנוזנת, אבל אל תחזיקי בזנותיות שלך כבשלך".

ואז באה השורה הזאת:

"ולבסוף, אל תזדקני. כי להזדקן זה חטא".

8

הנאום הפמיניסטי הנפלא, המעציב ומעורר הזעם של מדונה החזיר אותי 45 שנה אחורה למסה הסוערת של סוזן סונטג, הסטנדרט הכפול של ההזדקנות, שהתפרסמה לראשונה ב־1972. האם דבר לא השתנה בזמן הרב שעבר?

סונטג, שהיתה אז בת 39, חשבה ש"יש היבט אחד פשוט של הזדקנות שלקראתו אף אחד, גברים ונשים, אינו שמח: אחרי גיל

35, כל אזכור של גיל האדם טומן בחובו את התזכורת לכך שאותו אדם קרוב יותר לסוף חייו מאשר לתחילתם. אין שום דבר שאינו סביר בחרדה הזאת."

אבל סונטג עורכת שתי הבחנות: אחת בין זקנה לבין הזדקנות, ואחת בין האופנים השונים שבהם גברים ונשים חווים את הזקנה ואת ההזדקנות.

"הכאב האובייקטיבי, המקודש, של הזקנה אינו דומה לכאב הסובייקטיבי, המחולל, של ההזדקנות". כתבה סונטג. "זקנה היא מסע ייסורים של ממש; גברים ונשים עוברים אותו בדרך דומה. הזדקנות, לעומת זאת, היא בעיקרה ייסורים של הדמיון – מחלה מוסרית, פתולוגיה חברתית – ומהותית לה העובדה שהיא מכה נשים הרבה יותר מאשר גברים. בעיקר נשים הן אלה שחוות את ההזדקנות (כל מה שבא לפני שאנחנו ממש זקנות) עם כל כך הרבה סלידה ואפילו בושה".

סונטג מסבירה: "הארכיטיפ 'נשיות' מזוהה עם חוסר אונים, חוסר יכולת, פסיביות, העדר תחרותיות ועם המאמץ להיות נחמדה. הזדקנות אינה משפרת את התכונות האלה. וכך, לרוב הנשים, הזדקנות משמעותה תהליך משפיל של פסילה מינית. היות שנשים נחשבות למושכות במיוחד בשנות העשרה שלהן, ואחריהן הערך המיני שלהן יורד בהתמדה, אפילו נשים צעירות מרגישות שהן בתחרות נואשת כנגד לוח השנה. הן זקנות ברגע שהן כבר לא מאוד צעירות".

סונטג, בסוף שנות השלושים לחייה, פחדה מההזדקנות שלה עצמה. אבל הפחד המצער הזה עזר לה לנסח היטב את עצותיה לנשים: איך להתמודד טוב יותר עם הסטנדרט הכפול של ההזדקנות.

פשוט אל תהיו בנות, היא אומרת. היו נשים.
 "לנשים יש אפשרות אחרת. הן יכולות לשאוף להיות חכמות
 ולא רק נחמדות, להיות מוכשרות ולא רק יעילות, להיות חזקות
 ולא רק חניניות, להיות שאפתניות לעצמן ולא רק לטובת הגברים
 והילדים בחייהן.
 "הן יכולות להניח לעצמן להזדקן באופן טבעי ובלי מבוכה,
 ולהתנגד כך באופן פעיל לנורמות החברתיות שנובעות מאותו
 סטנדרט כפול של הזדקנות.
 "במקום להיות 'בנות', ולמתוח כמה שיותר את תקופת ה'בנות',
 ואחר כך להפוך באופן משפיל ל'נשים בגיל העמידה', ואז באופן
 מגונה עוד יותר ל'זקנות', הן יכולות להפוך לנשים, פשוט נשים,
 הרבה יותר מוקדם, ולהישאר בוגרות פעילות, ליהנות ממהלך
 החיים הארוטי הממושך, שנשים מסוגלות לו, במשך זמן רב הרבה
 יותר. נשים צריכות להניח לפנים שלהן להציג את החיים שחיו.
 נשים צריכות לומר את האמת."

9

את החיבור שלי, שאתם קוראים כעת, הבטחתי לעצמי להשלים עד
 מועד מסוים – שעבר זה כבר. מחויבויות אחרות – בעיקר עבודה
 לפרנסה אבל גם זמן משפחה, מטלות הבית ושתייה הגונה – עמדו
 בדרכי. דחיתי וחזרתי ודחיתי את כתיבת המסה בגלל צרכים
 דחופים יותר לכאורה.
 כישלון כזה לעמוד ביעדי היה נעשה מקור למתח וחרדה עמוקים

בעברי (ותירוץ לעוד קצת שתייה הגונה). אבל עכשיו אני בסדר. אני מגלה שהיום, בגיל חמישים, אני מרשה לעצמי להפר כמה הבטחות. אני יודעת שאשלים את כתיבת חמישים החלקים של החיבור, גם אם לא בהתאם ללוח הזמנים שקבעתי מראש. אני יודעת שאני יכולה להיות גמישה. ואני יודעת שלאיש מלבדי לא אכפת.

התבגרות בשבילי היא במידה רבה תהליך של שחרור, השתחררות, ויתורים שאני מוותרת לעצמי. ככל שהייתי צעירה יותר כך החמרתי יותר איתי. לזה אני לא מתגעגעת.

אני זוכה לכתוב את השורות האלה עכשיו משום שאני נהנית מסוף שבוע נדיר ויקר ערך של כתיבה, לכד בביתי. בת זוגי ובנותי נסעו צפונה לבלות זמן עם חברים והשאירו זמן ומקום בשבילי כדי שאוכל לעבוד בשקט בשולחן העבודה שלי. מהו האושר אם לא זמן ומקום לעצמך, כשאהובתיך נהנות במקום אחר; לא רחוקות מדי, וחוזרות בקרוב.

אכן, זהו הישג גדול של ההתבגרות בשבילי, במלאת לי חמישים: אני זוכה להיות פוסט-חֲרָדָה.

לא פוסט-אכפתית, לא ניהיליסטית או אדישה, ולא במיוחד אמיצה. רק לא מאוד חֲרָדָה, במובן העמוק שבו החרדה ניהלה את חיי במשך שנים רבות כל כך: הייתי רדופת חרדות – רצה על הציר בין דואגת למבוהלת – באופן מתמיד. עסוקה בקטנה כגדולה: מה אנשים יחשבו עלי, איך אצליח להרשים או להשאיר כמה שפחות רושם. איך להתחבר ואיך להתנתק, איך למשוך ואיך לשמור על מרחק, איך לעשות את כל זה – משהו מכל זה – נכון. וגם איך לא למות ממחלות פנימיות, מופנמות. הייתי חרדה, אסתמטית, סבלתי מכאבי ראש. הייתי ביישנית, כסוסת ציפורניים, נמנעת, עומדת

בצל, עסוקה כל העת במבט ביקורתי של איזה אחר מדומיין. לו יכולתי לספר לצעירה החרדה שהייתי, שבהמשך הדרך מחכה לי העידן שאחרי החרדה; "אל תתייאשי, זה לא יהיה כך תמיד, מעבר לפינה בעוד שנים אחדות מחכה לך ההשתחררות הגדולה!" האם המידע הזה היה בא לעזרה? קשה לי להאמין. אי אפשר להיות פוסט-פמיניסטית או פוסט-מודרניסטית בלי לעבור תחילה בפמיניזם ובמודרניזם ולדעת אותם ברצינות. אי אפשר להיות פוסט-חרדה אם לא התנסיתי באופן רציני בחרדה ואם לא עמדתי דִי, מקרוב, על טיבה.

10

בזמן שדחיתי את כתיבת החיבור, והעברתי את זמני בין משימות היום-יום האחרות, בכל זאת קראתי פה ושם. ולמזלי, נתקלתי בציטוט מאיר עיניים המיוחס לאריך פרום:

"חיייו של היחיד הם למעשה תהליך ממושך שבו מוליד היחיד את עצמו; אכן, כשאנחנו מתים אנחנו אמורים להיות כבר ילודים לגמרי; אלא שזהו גורלם הטרגי של רבים: למות לפני שנולדו."

11

להוליד את עצמי - איזו משימה נהדרת ובלתי אפשרית להפליא. וכמה התמזל מזולי שאני עסוקה במשימה הזאת כעת, בעידן

הפוסט־חרדתי שלי.

כך מתארת זאת מיי סארטון, המשוררת ומחברת הממוארים
האמריקאית, בספרה בגיל שבעים:

"חזרתי זה לא כבר מחודש של מפגשי הקראת שירה (...)
במכללת הארטפורד שבקונטיקט התבקשתי לדבר על הזְקנה - 'איך
הדברים נראים מכאן', קראתי לאירוע - כחלק מסדרה של מפגשים
על 'העונות של הנשיות'.

"ברגע מסוים עלתה שאלה מהקהל בקול רם: 'למה טוב להיות

זקן?'

"עניתי בספונטניות ומעט במגננה, כי חשתי בספקנותו של
השואל: '[טוב להיות זקנה] כי אני יותר עצמי משהייתי אי־פעם. יש
בי פחות קונפליקט. אני שמחה יותר, מאוזנת יותר, וגם (שמעתי את
עצמי נוקטת טון מעט תוקפני) בעלת עוצמה רבה יותר'.

"הרגשתי שזהו צירוף קצת משונה, 'בעלת עוצמה', אבל אני
חושבת שזה נכון. ייתכן שהיה מדויק יותר לומר 'אני מסוגלת
להשתמש טוב יותר בכוחות שלי'. אני בטוחה עכשיו יותר בשאלת
מהות החיים שלי; יש לי פחות ספקות עצמיים לשכך".

12

זו המשימה בדרכי להיות אדם מבוגר, וזו השאיפה: להיות יותר
עצמי משהייתי אי־פעם, ולשכלל את יכולתי להשתמש בכוחותי,
כפי שתיארה זאת מיי סארטון.

את ההשראה לאתגר חיוני נוסף אני שואבת ממה שהצליח

להשיג אוליבר סאקס על ערש דווי (2015, *Gratitude*):
 "ועכשיו, כשאני חלש, נשימתי קצרה, שרירי שהיו פעם חזקים נמסו
 זה כבר מרוב סרטן, אני מוצא ביתר שאת שמחשבתי מתמקדות לא
 בעל־טבעי או ברוחני אלא בשאלה, מהי המשמעות של חיים טובים
 וראויים: השגת שלווה בתוכי."

איך עושים את זה? איך מולידים את עצמנו, משיגים שלווה
 בתוכנו? אני לא יודעת. אני רק בטוחה שעלי לעבוד על זה עכשיו,
 לא אחר כך. אין אחר כך.

אני גם יודעת זאת: השאלה שסאקס עסק בה – מהי המשמעות
 של חיים טובים וראויים – היא השאלה שמרחפת מעל כל מסה
 אישית מאז הולדת המסות מאת מונטיין. ואולי משום כך סוגת
 המסה היא האהובה ביותר עלי.

איך לחיות? זו השאלה ההומניסטית הרחופה ביותר שבנמצא.
 היא שאלה הומניסטית, משום שהיא מניחה ביסודה שאין בשבילה
 תשובות מוכנות ונכונות לכל – לא תשובת המדינה, לא תשובת
 בית הספר, לא תשובת התאגיד, לא תשובת הכנסייה; איש זולת
 האדם עצמו אינו יכול לענות על השאלה הזאת. ואף אדם אינו
 יכול לענות עליה בשביל אדם אחר. והיא השאלה הרחופה ביותר
 משום שאי אפשר לענות עליה אלא בחיינו הקצרים עלי אדמות.
 והדרך הטובה ביותר לעסוק בה, ללמוד אותה, לנסות לענות עליה,
 היא לקרוא מסות אישיות, ולכתוב אותן. או: להקשיב לעדויות של
 אנשים אחרים, ולהעיד על חיינו שלנו.

"אני אעדיף לדעת את עצמי כראוי על ידי לימוד עצמי יותר
 מאשר על ידי לימוד קיקרו", כתב מונטיין בחיבור על הניסיון
 (בתרגום אביבה ברק). "הניסיון שיש לי מעצמי די בו לעשותני

נכון, אילו הייתי תלמיד טוב", כתב והדגיש: "חיי קיסר אין בהם כדי לשמש דוגמה ומופת יותר מחיינו אנו. גם קיסר וגם אדם מן השורה, אלה הם עדיין חיים הכפופים לכל המקרים האנושיים".

13

טוב, אם כך היבט אחד של התבגרות והזדקנות הוא האפשרות
ההצורך להכיר את עצמך טוב יותר.

צעד ראשון: הביטי במראה.

אני לא יפה.

זו הכרה משחררת באופן עמוק.

בצעירותי, בשנות העשרה והעשרים שלי, נהגתי לחמוק
ממראות. כל מפגש עם בכואתי היה הפתעה מאכזבת. מאוחר יותר,
ככל שהתבגרתי, מבט בהשתקפותי נעשה חווייה נעימה בסך הכל.
הצטמצם מאוד הפער בין גופי לפני המדומיינים לבין אלה שנתקלתי
בהם שם בחוץ, בכל אספקלריה.

כעת, במלאת לי חמישים, אני מנסה לחיות בשלום עם כל חלק
מגופי שאינו מושלם, בלשון המעטה. זה לא קל. כמה שינויים של
העת האחרונה – לאו דווקא כמישת העור – אינם לטובה. לדוגמה:
השיניים שלי, שסודרו בסיוע האורתודנט לפני כ־35 שנים, חזרו
באחרונה לאי־סדר המרדני שלהן. אבל אלה השיניים שלי. זהו
החיוך שלי.

14

סילביה פלאת תיארה זאת היטב מנקודת מבטה של המראה (כאן בקטע מהשיר מראה מתוך אלקטרה בשביל האזליאות, תרגמה: אורה סגל).

עֲתָה אֲנִי אֲגַם. אִשָּׁה גּוֹחֲנֶת מֵעָלַי,
 מִחֲפָשֶׁת בְּכָל תַּחֲוִמֵי מֵה הִיא בְּאֵמֶת.
 וְאִזּוּ הִיא פּוֹנֶה לְאוֹתָם שְׁקָרָנִים, הַנְּרוֹת אוֹ הַלְּבָנָה.
 אֲנִי רוֹאָה אֶת גְּבָהּ, וּמִשְׁקָפָת אוֹתוֹ בְּנֵאֻמָּנוֹת,
 הִיא גּוֹמְלֶת לִי בְדִמְעוֹת וּבִסְעֵרַת יָדַיִם.
 אֲנִי חֲשׂוֹבָה לָּהּ. הִיא בָּאָה וְהוֹלְכָת.
 כָּל בְּקָר פְּנִיָּה מִחֲלִיפּוֹת אֶת הַחֲשֻׁכָּה.
 בְּתוֹכִי הִטְבִּיעָה נְעִרָה צְעִירָה, וּמִתּוֹכִי אִשָּׁה זְקֵנָה
 צָפָה וְעוֹלָה לְעִבְרָה יוֹם אַחֵר יוֹם, כְּדָג נוֹרָא.

15

צעד שני בדרך להכיר את עצמך טוב יותר: התמודדי עם פחדייך. רק בעת האחרונה שמתי לב, ברגע של הרחקת עדות מסוימת, בזמן שעבדתי על מחזה שעוסק באשה בת חמישים, שהדמות הראשית - זאת לא אני, זו רק הדמות שבדיתי - אמנם נושאת את גילה בגאווה כהישג, אבל בהיבעת, בינה ובינה, היא פוחדת מאוד מפני הזקנה.

היא פוחדת להיות חולה, חלשה, שכחנית. היא פוחדת להתמסר למחלות מעיים. מחלות לב. סרטן. כל זה עוד מחכה לה. שחיקת העצמות. איבוד שיווי המשקל. היא רואה את הגוף של הוריה מתקלקל. את אוברן הזיכרון.

היא גם פוחדת להיות ענייה מרוב זקנה.

מה לעשות? אני לא יודעת. כל זה באמת מפחיד. אני מניחה שכדאי להתחיל לשמור על כושר גופני. ובעניין הפחד מהתרוששות הכרוכה בקשישות: אני יודעת שאני חייבת להמשיך לעבוד עד מותי. להתפרנס עד שיימש כוחי. לא מחכה לי תוכנית פנסיה משחררת - אני מהדור שאחרי הביטחון הסוציאלי.

מה לעשות? לעת עתה אולי רק אכיר בעובדה שאני - ולא אחרת - היא הפוחדת.

16

מונטיין, בחיבורו על הניסיון, מספר בגאווה שעבר זה לא כבר בשש שנים את גיל חמישים, "גיל שאומות אחרות, לא בלי סיבה, קבעו כגיל הסביר לסוף החיים ולא התירו לאיש לחרוג ממנו. ובכל זאת עדיין יש לי מדי פעם אתנחתות כה ברורות, אם כי קצרות ולא יציבות, של רוח נעורים, עד כי אין הן נופלות בהרבה מן הבריאות והעדר הכאב של ימי עלומי".

17

צעד שלישי: הכירי בעצב הפשוט הכרוך בהיותך בת תמותה. בעצב הפשוט הכרוך בעובדה שלא תוכלי לבלות די זמן עלי אדמות עם האהובות עלייך – בת זוגך ובנותייך. הישטפי בעצב הזה. טבעי בו. ועלי מפעם לפעם לנשום אוויר.

18

אולי אסתפק בזאת לעת עתה? עלי לבלות מעט זמן איכות עם הפחד ועם העצב. שאדמיין את בנותי ממשיכות בלעדיו? עלי לפנות אל המשוררים.

19

בילי קולינס כתב בישירות על השכחנות (בשירו *Forgetfulness*):

”ראשון ההולכים הוא שם הסופר,
ומיד אחריו פוסעים בצייתנות: הכותרת, העלילה,
הלקח קורע הלב, הרומן כולו,
שפתאום נעשה אחד שמעולם לא קראת, מעולם לא שמעת
עליו...”

How to אמנדה דלטון מציעה להתכונן, להתאמן, בשירה *Disappear*:

בהתחלה ערכו חזרות על הדברים הקלים.
 אָבדו את המלים שלכם ברוח,
 פסעו בחשיכה ככביש לא מואר,
 הביטו באחרים ששוכחים איפה הניחו מפתחות,
 את היומן שלהם, מטרייה חדשה.
 ראו מה נדרש כדי שלא יבחינו בקיומך
 בחדר מלא אנשים. ספרו שקרים:
 אני אוהבת אותך. אחזור בעוד חצי שעה.
 אני בסדר.
 הדברים הילדותיים.
 עמדו ללא ניע מאחורי עץ,
 תהפכו לקאובוי, תגידו שמֵתם,
 טפסו לתוך ארון בגדים, נשפו על מראה
 עד שלא תמצאו שם איש, ותתאמנו על קסמים,
 פעלולי עשן ואש -
 תנועת יד קלילה והקורבן מאבד
 את השעון שלו, את אשתו, את השטר של עשרה פאונד.
 השתכללו.
 החזיקו את הנשימה קצת יותר בכל פעם.
 (...)

21

בהשראת אן למוט, שערכה בגיל 61 את רשימת 12 הדברים שהיא (כמעט בטוח) יודעת על החיים ועל הכתיבה, אני מנסה להרכיב רשימה משלי של אמיתות מצטברות. מה אפשר לדעת (כמעט) בלי ספק בגיל חמישים?

דבר ראשון: אני יודעת שבשבילי התבגרות היא תהליך של התקרבות לעצמי ושל חיזוק הביטחון בעצמי. ושהיה כדאי להתמיד ולהגיע עד הלום. ושיש עוד לאן ללכת.

22

בגיל חמישים אני יכולה להעיד על מה שאולי מובן מאליו: שהתגשמות של חלומות ומימוש של שאיפות יוצרים לעולם שאיפות וחלומות חדשים.

בשנות העשרים לחיי שאפתי להיות סופרת. החלטתי להתאמן קודם כל כעיתונאית, עשיתי זאת במשך עשרים שנה, ועכשיו אחרי שעזבתי את העיתונות ולאחר שכתבתי ופרסמתי שבעה ספרים, אני יודעת שכן, חלומי התגשם: אני סופרת!

ובכל זאת, עדיין לא הגעתי לאן שאני רוצה להגיע. אני רוצה להיות סופרת טובה יותר, מצליחה יותר, נקראת יותר, משפיעה יותר. כותבת יותר. אין בנמצא סיפוק בר־קיימא.

בה בעת, ברובד מסוים, היחס לחלומות ולהגשמתם משתנה. האתר של ההגשמה נמצא בנפש, יותר משהוא נמצא בעולם שמחוצה לה.

אני יודעת עכשיו בוודאות ובצער שאין דבר יקר ערך יותר מהחברות, ושהחברות אינה בהכרח נשמרת לנצח. אנשים משתנים וכך גם הנסיבות.

לא. הנה תיקון: אני יודעת משהו אחר, אישי ומסוים ומטריד עוד יותר. אני מסתכלת לאחור ושואלת: איך קרה שבשנות העשרים שלי לא שמרתי על חברי הנעורים, ואיך קרה שהחברים משנות העשרים לא עברו איתי לגיל שלושים והלאה, ואיך זה שחברות שרכשתי בסוף שנות השלושים, וחשבתי שתישאר איתי עד מותי, לא שרדה, ולא חיה איתי היום, בגיל חמישים?

אני מתחילה לחשוב שיש משהו באופן שבו אני חברה, שאיננו בר־קיימא. מהו הדבר הזה? האם אלה השינויים שאני עוברת לאורך השנים? האם זהו הקושי שלי להכיל את השינויים שחברי עוברים? אני מסתכלת סביבי ורואה שלא כולם כמוני בעניין הזה. יש חברויות שמחזיקות מעמד חיים שלמים. אני מתפעלת מאלה כל כך. מה עובר אצלם? מה לא עובר, לא עבד, בשבילי? לכך עלי להקדיש מסה נפרדת, מחשבה ממוקדת.

אני יודעת בלי שום ספק שאין מה לפחד מהדעה הרווחת ואין טעם לדאוג מה יגידו השכנים. זאת משום שיש בידינו הכוח להשפיע על עיצוב הדעה הרווחת, ובכוחנו אפילו לשנות את מה שיגידו השכנים!

בשנות העשרים שלי פחדתי נורא להיות לסבית – הנחתי שהחברה לא תאשר; עכשיו אני גאה, ואני יודעת שאיש מלבדי לא יכול לאשר אותי; ש"החברה" היא ישות מדומיינת ולגמרי לא סטטית, לא אחת. החברה היא ריבוי.

עכשיו אני לא מרגישה שיש "חברה" שהיא ערכאה מאשרת. יש כל מיני אנשים שונים זה מזה, מאשרים זה את זה ואת עצמם, ומשתנים, וזזים כל העת.

שכני התל-אביבים, אפילו השכנים הדתיים האדוקים מהקומה הראשונה בבניין המשותף, נדמים אדישים לכל תווית וזהות. ערך המגוון גובר על ערכים אחרים. הנינוחות הנרכשת שלי עם עצמי היא שותפה פעילה ביצירת נינוחות מלאה לי ולמשפחתי במרחב הציבורי.

25

בגיל חמישים אני יודעת כמעט בוודאות את כוחה של היחידות, solitude, לעומת שבריריותה של הבדידות, loneliness.

26

בגיל חמישים אני יודעת שבאמת לעולם אין לומר "לעולם לא". בשנות העשרה והעשרים שלי הייתי לגמרי בטוחה שלעולם אהיה מתבודדת, לעולם לא בזוגיות; עכשיו אני מחזיקה קרוב ללבי

כל מה שקשור במשפחה שלי, שבה שתי אמהות, שתי ילדות וכלבה אחת; ובכלל זה את יכולתי להיות לבר, בנוכחותן.

27

אני יודעת בוודאות שאפשר לחיות חיים שלמים של ניתוק מהגוף. ושמוטב לחבור אליו.

28

אני יודעת ששוקולד עושה לי מיגרנה.

29

אני יודעת שאני לא אמיצה. שהפרסונה הכותבת שלי אמיצה ממני.

30

אני יודעת שאני לא אלטרואיסטית.

31

אני יודעת שאני במיטבי כשאני כותבת. בתוך עצם מעשה הכתיבה.

32

בגיל חמישים אני יודעת בוודאות שאני אוהבת כל כך את השיר הזה, *Danse Russe*, מאת ויליאמס קארלוס ויליאמס:

אם כשאשתי ישנה

והתינוקת וקתלין

ישנות

והשמש היא דיסק לבן-להבה

בערפילים של משי

מעל עצים זוהרים, ---

אם אני בחדרי הצפוני

רוקד בעירום, גרוטסקי

לפני המראָה

מניף את חולצתי מסביב לראשי

ושר בשקט לעצמי:

"אני בודד, בודד.

נולדתי להיות בודד,

במיטבי!"

כך

אני

אם אני מתפעל מזרועותי, מפני,

מכתפי, מירכי, ישבני,
 כנגד הפרגוד הצהוב -
 מי יאמר שאינני הגאון השמח של ביתי?

33

אני שואבת השראה מהפסיכולוגית אסתר פרל וחושבת על החיים כעל תנועה בין שני מצבים נפשיים מהותיים: הישרדות וחיות. להיות לא-מתה או להיות חיה. אלה שתי האפשרויות. פרל מדברת על קהילה של ניצולי שואה בלגים, שבקרה גדלה. היא מצאה שיש בקהילה הזאת שתי קבוצות נבדלות זו מזו: היו אלה שרק שרדו במלחמה, ואלה שהצליחו גם להחיות את עצמם אחריה. הניצולים השורדים היו אלה שכיסו את הספות בניילון, נזהרו, לא הסתכנו והיו כל העת דרוכים, עינם האחת פקוחה. הם לא הרשו לעצמם לשמוח, לצהול, מרוב פחד שהצהלה והשמחה ימיטו עליהם אסון.

אלה שחיו, ולא רק שרדו, ידעו ליהנות מהחיים ("הם לא שרדו בשביל לא-כלום", אמרה פרל על הוריה), ושיחקו, והימרו והשתוקו.

פרל כותבת רבות על הארוטי כתרופת נגד למוות. משום מה, אני מוצאת את עצמי בקבוצת מכסי הספות בניילון. אני יותר שורדת מחיה. אני רוצה לשנות את זה.

34

מה זה להיות אשה חיה, או להיות אדם ארוטי, או להיות בעלת יחסים מלאי חיות עם ארוס? את המהות הזאת אפשר לסכם, אני חושבת עכשיו, בשלושה שמות פועל: לרצות, להעז, לעשות; לאו דווקא בסדר הזה.

אלה שלושה פעלים מעט זרים לשפה שלי, להתנסות שלי. פרל מבהירה: העניין בדרך החיים הארוטית הוא לא בהכרח לעשות אהבה וסקס, והוא לא "לעשות את זה", לתפקד, להוציא אל הפועל, בסגנון תרבות העסקים, ההישג או השורה התחתונה. העניין הוא לחגוג את הדמיון, את הכמיהה, את ההתנסות היצירתית. לרצות דבר-מה, להעז לדמיין אותו, לעשות משהו בקשר לזה.

35

מה זה להיות לא-מתה, או רק-שורדת? את המהות הזאת אפשר לסכם, אני חושבת, בשלושה שמות עצם: חרדה, הימנעות, אישור. השמות הללו מוכרים לי היטב: הם היו במשך שנים עמודי התווך של חיי. העניין כאן, בגישה הזאת, הוא לעשות את הדבר הנכון. העניין הוא להיות ילדה טובה, להשיג אישור, הכרה; הצדקה. אפשר לשרוד חיים שלמים תחת הציוויים הללו, חיים של זהירות, של הישמרות לנפשנו, בין עמודי התווך - חרדה, הימנעות, אישור - אבל אלה אינם חיים שראוי לחיות אותם; בחיי שלא.

36

האם אפשר באמת להשתנות בגיל חמישים? האם לא אחרתי את המועד? אני מקווה שלא. אני רוצה להקדיש את שארית ימי ההתבגרות שלי לתנועה בין דריכות לבין משחקיות, בין הימנעות לבין תשוקה, בין שמות עצם לבין פעלים.

37

ובכן, הנני, כאן, בשנת היובל שלי. שנת הפלאים, אנוס מירביליס, שלי. אני אוהבת את הרעיון של שנת היובל. למה אני נמשכת כל כך אל החגיגות שלו? אני אוהבת נקודות ציון. ימי הולדת. עשורים. שבע שנים טובות. שנת שמיטה. שלישי. סמסטר. אני אוהבת לחלק כך את החיים כביכול היו כמותיים, נספרים; שאפשר להחזיק בהם.

אני זקוקה להן, לנקודות הציון האלה, כדי לשוט על האוקיינוס הסוער, האחיד, הפרוש עד לאין סוף מעל המעמקים הזרים, מעל המצולות המבהילות, של הזמן. אני זקוקה לנקודות הציון האלה כדי לעסוק בפרויקט המרתק של חיי, שהוא הניסיון להבין את התשובה, את התשובות, לשאלת השאלות: איך לחיות?

וּסְפַרְתָּ לָךְ שִׁבְעַת שָׁבָת שְׁנָיִם שָׁבַע שָׁנִים שִׁבְעַת שָׁבָע פְּעָמִים וְהָיוּ לָךְ יָמֵי
 שִׁבְעַת שָׁבָת שְׁנָיִם תְּשַׁע וָאַרְבָּעִים שָׁנָה. וְהֵעֲבַרְתָּ שׁוֹפָר תְּרוּעָה
 בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבַעִי בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בְּיוֹם הַכַּפָּרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל
 אֲרָצְכֶם. וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וְקִרְאתֶם דְּרוֹר בְּאָרֶץ
 לְכָל יִשְׂרָאֵל יוֹבֵל הוּא תְהִיָּה לָכֶם וְשִׁבְתֶּם אִישׁ אֶל אַחֲזָתוֹ וְאִישׁ אֶל
 מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשׁוּבוּ. יוֹבֵל הוּא שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה תְהִיָּה לָכֶם לֹא תִזְרְעוּ
 וְלֹא תִקְצְרוּ אֶת סְפִיחֶיהָ וְלֹא תִבְצְרוּ אֶת גְּזָרֶיהָ. כִּי יוֹבֵל הוּא קִדְשׁ
 תְהִיָּה לָכֶם מִן הַשָּׂדֶה תֹאכְלוּ אֶת תְּבוּאָתָהּ. בְּשָׁנַת הַיּוֹבֵל הַזֹּאת תָּשׁוּבוּ
 אִישׁ אֶל אַחֲזָתוֹ.

אלה הפסוקים מספר ויקרא (כה, 8-13). שנת היובל היא אם
 כל שנות השמיטה. לא רק שמניחים לאדמה ולעבודתה, אלא גם
 משחררים את כל העבדים והכל זוכים לחזור לחייהם החופשיים!
 קשה לחשוב על סימן דרך משחרר מזה. שנת היובל שלי, ילידת
 1967, אגב כך, נופלת גם על שנת היובל לכיבוש - לשליטה של
 ישראל בעם הפלסטיני. אבל על כך לא אכתוב כאן בכלל.

נהה, בעיצומם של ימי הכתיבה של החיבור הזה, קרה לי אתמול
 מקרה מטריד: אשה אחת, שהקשיבה ברוב קשב והתפעלות לשיחה
 ביני ובין בתי בת השש, שאלה: "אז מה, זו הנכדה שלך?"
 אל תיעלכי, אני אומרת לעצמי. אל תרגישי שחרב עלייך

עולמך. להפך, תתגאי! אתגר הגאווה. הנה, את מתבגרת. שערך מלבין. קמטים נחרצים בסביכת עיניך. מבטך שבע. את מזדקנת. אפשר לטעות ולחשוב שאת כבר סבתא. הא, זה דבר טוב! נראה אותך אוהבת את זה.

40

מה הם חיים שראוי לחיות אותם? האין זו השאלה שעומדת ביסוד המאמץ להבין איך להיות בת חמישים?
אני חושבת: אם אני מצליחה להרגיש מגוון רגשות, ואם אני מצליחה לחיות בקשר מלא חיות עם האהובים עלי - קשר מלא חיות? מה זה? אולי כזה שאפשר בו לשמוח, להתעצב, למחות, לעשות, לגלות, להיות לבד וגם ביחד, להשאיר מרווח להפתעות, ובה בעת להרגיש בטוחה באהבה, או לכל הפחות, בכבוד ההדדי?
- האם זה מספיק? משהו חסר?
אני לא יודעת. חיים שראוי לחיות אותם הם לכל הפחות חיים שלא נשלטים על ידי בוששה או פחד.

41

זה מזכיר לי שיר שאני נוצרת בלבי: המסע מאת מרי אוליבר.

”יום אחד ידעת סוף-סוף

מה את חייבת לעשות, והתחלת,
 אף שהקולות סביבך
 המשיכו לצעוק
 את העצות הגרועות שלהם -
 אף שהבית כולו
 התחיל לרעוד
 והרגשת את המשיכה הנושנה
 בקרסוליך.
 'תִּקְנִי אֶת חַיִּי!'
 קרא כל אחד מהקולות.
 אבל לא עצרת (...).

מרי אוליבר ממשיכה ומלווה את הקוראת החוצה "עמוק יותר ויותר
 אל העולם" ובתוך הלא נודע והמבהיל שהוא העולם שבחוץ היא
 מסבה את תשומת לבה של הקוראת אל הקול החדש, "שלאט לאט
 זיהית כקולך שלך, שאירח לך לחברה (...)
 נחושה לעשות
 את הדבר היחיד שיכולת לעשות --- נחושה להציל
 את החיים היחידים שיכולת להציל".

42

אני רוצה להאמין שהעפלתי לשנת היובל שלי בזכות ולא בחסד.
 עבדתי קשה כדי לזכות בפרספקטיבה. עבדתי קשה כדי להרשות

לעצמי לתפוש את החיים - ולא את עצמי - ברצינות; בכבוד.
 עברתי קשה, אני עובדת קשה, בניסיון להבין איך להיות.
 איך להיות אמא, איך להיות בת זוג, איך להיות סופרת, איך
 להיות אדם פוליטי, איך להיות ביחסים עם הכלבה שלי, עם
 הצמחים במרפסת, עם הכמיהות והסטיות שלי, עם האלימות שבי,
 עם אנשים שאהבתי והתרחקו, עם חברות, עם חברים, עם אנשים
 שמושכים אותי אבל נטועים כבר בחייהם עמוק כל כך ומסועף כל
 כך שספק אם אוכל למשוך אותם לתוך חיי?
 אני חושבת - אם שנת היובל היא אם כל שנות השמיטה - מהי
 המשמעות של הפסקה לשנה, של שחרור עבדים ושפחות?
 איך - האם - להפסיק לעבוד בעבודת המשמעות?

43

”בגיל חמישים כל אחד מקבל את הפרצוף שמגיע לו”, אמר ג'ורג' אורוול.

אני ערה לכך שהרובד הפוליטי בחיי - כל מה שחורג מהפוליטי
 שבאיש - לא בא לידי ביטוי במסה הזאת על אודות גיל חמישים.
 אינני עוסקת כאן בהכרח להשפיע על החברה, לפעול נגד התעמרות
 של חזקים בחלשים. מה זה אומר על הפרצוף שמגיע לי?

44

”הטבע מעניק לך את הפנים שיש לך בגיל עשרים; זו האחריות שלך להשיג את הפנים שיש לך בגיל חמישים”. אמרה קוקו שאנל, ואני לא לגמרי יודעת למה היא התכוונה. אולי בשבילה זה עניין של קרם פנים? בשבילי: חשבון הנפש והערכותה.

45

”ככל שאנחנו מתבגרים... היופי מסתנן לתוכנו”, כתב ראלף וולדו אמרסון.

46

אני מעדיפה להכיר, להבין, ללמוד, להשתנות מאשר להתחרט. “לו רק ידעתי בגיל עשרים את מה שאני יודעת היום” – זו עמדה שאין לה תוקף בשבילי. בעצם אין שום לקח שאפשר ללמוד בדיעבד.

נכון: לא הייתי מאושרת בגיל ההתבגרות, בצעירותי; הייתי בעיקר מפוחדת ורחוקה אלפי מילין מעצמי. אבל גם הייתי מסורה למאמץ לשנות את זה, לתקן את המעוות (זכיתי למטפלת פסיכואנליטיקאית נהדרת ולחברים טובים לאורך הדרך) ככל שהתבגרתי. אני מעדיפה להעריך את הקושי. לא להיבהל ממנו, לא

לסמן אותו ככישלון. זה לא בא לי בקלות: קשה לי להעניק לקושי ערך חיובי. אבל זהו אתגר שאני מניחה עכשיו לפני.

47

המסה הזאת מתקרבת לסופה. לא גמרתי לחשוב על ההזדקנות שלי. לא השתהיתי די על הפחד מפני שחיקת הגוף, קריסת המערכות, הפרידה מההורים, העול על הקרובים. לא עצרתי לחשוב על המחזור החודשי, שעומד להיפסק, ועל מה שיבוא אחרי ההפסקה הזאת.

לא השתהיתי די על האפשרות להשפיע על הקרובות לי, להשתתף בעיצוב עולמן.

יצאתי לדרך מתוך מגננה: אל תגידו לי שרע להזדקן. שנגמרו החיים הטובים.

אבל עכשיו אני רוצה דווקא להיות פרקטית. הנה כמה החלטות לשנת היובל, Jubilee resolutions, ריטואל ימי הולדת שאני אוהבת. הנה כמה התחייבויות שלי לעצמי.

ראשית: עלי לחשוב על המוות לעתים קרובות. לזכור שהזמן שלפני קצר מזה שכבר עבר. אני רוצה להתאמן על הכרה בעובדה הזאת באופן עמוק.

48

שנית: עלי להכין רשימה. אני חושבת: איך אני רוצה להיות בהמשך הזמן שלי עלי אדמות. אין לי ברשימה הזאת אטרקציות מהסוג של: אני רוצה לבקר באיי גלפגוס. לקפוץ מצוק. לטייל לבד במשך חודש ברחובות לונדון. לכתוב ממואר.

אני לא חושבת עכשיו על דברים סופיים כאלה, שעוברים עם הגשמתם אל העבר. אני מנסה להבין איך להיות, כמה להתמקד, ממה ליהנות יותר, מה לשחרר.

49

אני מעדכנת את הרשימה שלי כל העת. אני מוחקת ומוסיפה. אני חושבת על אנשים אחרים, גם על כאלה שאיני מכירה אישית, גם כאלה שאני קוראת את דיוקניהם - בגיל אחר, בתרבות אחרת, במעמד אחר, בנסיבות אחרות - ומנסה לדמיין את נקודת מבטם שלהם על החיים, על השאלה: איך לחיות. איך כדאי ואיך אפשר. וכן, אני מביטה בכנותי, בבת זוגי. הן שונות ממני. אני מנסה לשאול מהן רעיונות.

הרבה נשים שאני מעריכה, שאני נושאת אליהן את עיני, עשו דברים טובים ומרשימים אחרי גיל חמישים. אני חושבת על "רישום של העבר" של וירג'יניה וולף. על "להתבונן בסבלם של אחרים" של סוזן סונטג. אני חושבת על הפסיכולוגית שטיפלה בי כשהייתי בת שלושים ומשהו והיא היתה בת חמישים ויותר. יש לי עכשיו עשר שנים תמימות, אפשר להניח, עד שימלאו לי שישים. אני מתכוונת לעשות בהן כבשלי.

אפולוגיה² לטושה

כשמלאו לך חודש ימים, ואימצנו אותך אל לבנו, למדת שאני כועסת כשאת משתינה בבית.

למדת לקפוץ ולכשכש בזנב ולנבוח ליד הדלת כשאת צריכה להשתין.

גם עכשיו, כשאת בת 11 שנים, או 77, אני כועסת כשאת משתינה בבית. "לא, טושה! כלבה רעה". ואני כועסת עלייך כשאת נובחת. "שקט טושה. שקט. לכי למקום".

בעצם, טושה, אני לא נותנת לך להיות כלבה.

יש לך קולר סביב הצוואר.

אני קושרת רצועה לקולר.

אני לא עושה כך ולא אעשה לאף אדם.

אם את רוצה לרוץ למטה במורד המדרגות אני מושכת ברצועה כדי לעצור בערך. לפעמים אני מושכת מהר וחזק. לפעמים הקולר מתהדק על צווארך ואת עפה לאחור.

אולי זה כואב?

אני כועסת עלייך אם את משתחררת ורצה אל הרחוב.

טושה, את כלבה קטנה בצבע קינמון. יש לך עיניים טובות.

כשאנחנו מטיילות איתך ביער, בשדות, בערוץ של נחל, את רצה

2 אפולוגיה שם. נ'. כתב הגנה המלמד סנגוריה על עניין מסוים, על תורה, על אמונה, על התנהגותו של אדם וכדומה.

חופשייה ושמחה, בלי רצועה, שומרת עלינו, מקיפה אותנו, כמו
 כלב רועים עם הכבשים שלו, ואני חושבת שאת נהנית כל כך: את
 בעולם שלך, את כלבת פרא. אנחנו הלהקה שלך. את רצה ללא
 מורא. לפעמים את מתפלשת בנבלה או בצואה. זה חשוב לך. ואת
 תמיד חוזרת.

אבל בעיר זהו סיפור אחר. בעיר, בבית, אני יודעת שאת פוחדת
 ממני. את תלויה בי. אני מאכילה אותך כשאת רעבה. ואני מוציאה
 אותך לטיול ברחוב כשאת צריכה.

טושה, אפולוגיה אינה התנצלות. זהו כתב הגנה.
 אני קושרת אותך לרצועה כי יש מכוניות ברחוב ואת עלולה
 להידרס. כי יש כלבים אחרים וכי את מתקוטטת איתם. אני כועסת
 כשבורח לך הפיפי כי אני אוהבת שהכל מסודר ונקי. וכי גם אני
 כבר לא ילדה.

אני כועסת עלייך כשאת נובחת כי אני רוצה שקט, ואת מפירה
 אותו.

אני אוהבת אותך טושה, אבל זו אינה אהבה טובה דיה. אני
 מצטערת, לא חציתי את הקו שמפריד בין המין שלי, האדם, למין
 שלך, הכלבה. *Canis lupus familiaris*. את תת מין מבוית
 של הזאב המצוי. אני *Homo sapiens sapiens*. תת מין של
 ההומינידים. את שייכת למין טורף, שמח, מכשכש. ואני שייכת
 למין קר רוח, צייקן, פילי.

אני לא שמחה איתך, אני לא מנתרת ומתכרבלת איתך. אני לא
 מניחה לך להיות כמו שאולי היית רוצה.

זהו כתב הגנה, טושה. אבל אני עדה של התביעה.

איך לאהוב את הגוף שלי

יש לי שיטה. אכנה אותה: שיטת הארמדילו.
 זה מתחיל כך: הנה המראה והנה הבבואה. אני עומדת ומביטה.
 אני נשארת. לא מסיטה את המבט. מישירה.
 אני מתעקשת על כך: להישיר מבט. לא לפחד.
 מה אני רואה?

אני מחפשת דברים יפים בגוף שלי: כפות רגליים בעלות קשת
 גבוהה. כפות ידיים: רחבות, ורידים ירוקים משורגים, ציפורניים
 גזורות, אצבעות ארוכות. עיניים – אחת כהה ואחת בהירה. פסים
 של כסף בשיער.

אני מחפשת יופי, ובדרך נרתעת מזה ומזה: שוקיים וירכיים
 עבות, לבנות. אגן ומותניים רחבים, גדולים, ולדניים. בטן תפוחה.
 מרקם של קרפ אדמדם בעור הצוואר ומעט למטה ממנו; עור צרוב.
 סנטר מחוק. ניבים שנשענים על השפתיים, כמעט מבצבצים מבעדן.
 אף גדול. שיער עבה, לא ברור.
 איך לאהוב את הגוף שלי?

יש לי שיטה. אני חושבת על כך שבני אדם כמין, species, הם
 מכוערים ביחס לסוסים. אני מתכוונת כקבוצה: כל בני האדם. גם
 ביחס לדולפינים. וגם ביחס לעורבנים. בני אדם הם יצורים מוזרים:
 העור החשוף, השיער שצומח עבות רק על הקורקור. הקומפוזיציה
 העקומה. הגוף האנושי הסתור, המורכב, העלוב – אני חושבת – מה

בינו ובין ההרמוניה הסוסית, הדולפינית או העורבנית? אין ביניהם דבר וחצי דבר.

אחר כך אני חושבת על כל הנשים היפות שאני אוהבת להביט בהן. למשל מיכל, בת זוגי. מה יפה בהן? האם זהו מתאם בין איברים שחיים יחד בנעימים? אולי, אבל לא רק זאת. מה משותף לכל הנשים שיפות בעיניי? אולי אלה יחסים מעניינים בין עידון ובין חוזק? אולי איזה ניצוץ בעיניים, של חוכמה וחיות? יכול להיות שהחיות היא לב היופי?

יחסית אליהן אני לא במיוחד יפה. כמו שבני אדם פחות יפים מסוסים. או מדולפינים. או מעורבנים. כמו שנר דולק הוא תמיד יפה יותר מנר כבוי.

אחר כך אני חושבת שזה בסדר.

אני לא זזה מהמראה. אני מביטה נכוחה.

אני חושבת על המלה באנגלית: plain. זו מלה שמשמשים בה רק ביחס לנשים. אשה יכולה להיות plain. חסרת חן מיוחד. לא במיוחד יפה.

הפנים שלי מאדימים. זעה מבצבצת על מצחי. אולי זהו גל חום?

ואז אני חושבת על הארמדילו.

הארמדילו הוא שם של שיר, שאני אוהבת, של אליזבת בישופ. יש שם בשיר דליקה שניצתת מבלוני אש שחוגגים הפריחו בשמים והם נוחתים, הפנסים הדליקים, בינות העצים, וקן של ינשופים נשרף והינשופים עפים ואמרדילו אחד רץ לבדו מתוך הסצינה, ראשו זונבו רכונים אל הקרקע, מוקף הילה של סכנה, בורח על נפשו.

The ancient owls' nest must have burned.
 Hastily, all alone,
 a glistening armadillo left the scene,
 rose-flecked, head down, tail down,

יכול להיות שהשיר מצביע על היחסים המורכבים, בלשון המעטה,
 בין בני האדם והישגיהם הנשגבים ובין שאר היצורים החיים, שקצת
 פחות נהנים מהחגיגה.

ארמדילו, אני חושבת, בדיוק כמו בני האדם, הוא חיה בלתי נאה
 יחסית לסוסים, לדולפינים ולעורבנים. אני חושבת לעצמי שלבי
 יוצא אל הארמדילו המבוהל ממעשה ידי האדם ההרסניים בשיר
 של בישופ. ואני שמחה שהוא קיים, כך באופן שהוא קיים - פירוש
 שמו בספרדית הוא משוריין קטן - והשריון שלו והטלפיים שטובים
 לחפירה, אין בהם הרמוניה לפי טעמי. אני לומדת שיש סוג מסוים
 של ארמדילו שבשעת סכנה יכול להתכנס לכדי כדור. זה עוזר לו.
 אבל הארמדילו במצבו הרגיל כלל אין בו יופי, באופן יחסי; אולי
 הוא רק יפה לעצמו. הוא אוכל חרקים. הוא יודע לחפור. יש לו
 רגליים קצרצרות אבל הוא רץ די מהר.

אני לא יודעת אם הארמדילו בשיר של בישופ עלה באש או
 שהוא מצא מאגר מים - נחל, אגם, שלולית עמוקה - לקפוץ
 פנימה, לכבות את הלהבה ולהצטנן. אני חושבת שאולי אני, כמו
 הארמדילו, נושאת שריון עבה, שמכביד עלי, מכניע אותי, מרכין
 את ראשי. אני מדמיינת אותי מסירה את השריון מעלי. נחשפת.
 שמה נפשי בכפי. אני ממשיכה להביט בכבואה שלי במראה. נדמה
 לי שאני מזדקפת ובוקעת ורואה יופי.

איך תקפידי על ריחוק חברתי ב־12 צעדים

1

בחרי את החברות שלך בזהירות, בעדינות. אחת־אחת. העדיפי חברות אמיצה על פני ידידות. העדיפי חברות שמאפשרת שיחת אמת, עניין הדדי, אהבה. חפשי חברה־לכל־החיים. אל תתפשרי. העדיפי להיות לכד מאשר להתפשר.

2

חשוב שלא תהיי אחת מהחבר'ה. העניקי ערך לנפרדות. השתייכות לקבוצה מאיימת על הקיום שלך, מטשטשת את קווי המתאר שלך. הקפידי לא לבלות זמן בטל, זמן הנאה לשמה, עם ידידים. הרגישי מרוקנת אחרי מפגש מרובה משתתפים. "ידידיות מן הסוג הנפוץ אפשר לפזר", כתב דה מונטיין בחיבורו על החברות. "אבל לחברות כשלנו יש חזקה על הנפש והיא מושלת בה ביד רמה, על כן אין היא יכולה להכפיל את עצמה... החברות היחידה במינה והנעלה פוטרת מכל מחויבות אחרת".

3

ככל שאת מתבגרת ומטפלת בעצמך, את משתנה. את נפרדת מפחדים, מדפוסים של חרדה ומניעה. בגיל 52 את לא אותה נפש שנשאה את שמך בגיל 32. את כבר לא שותקת כל כך הרבה כמו ששתקת. את כבר לא מתמסרת כל כך לזולת הנחשקת. את כבר לא פוחדת לכעוס או לקנא. הוכחת לעצמך דבר או שניים; את בסדר. נתקי את הקשר עם החברים שהיו איתך בשנים ההן, כשהיית אדם אחר. "Friendships, even the best of them, are frail things. One drifts apart באל המגדלוך.

4

כשאת מדברת עם מי שעשויים להיות חברייך, דברי רק על הדברים עצמם. שאלו שאלות ישירות. דובכי אותם, שידברו על מה שקשה להם, או על מה שהם גאים בו, מה שאינם מתביישים בו; על מה שבדרך כלל הם לא מדברים. זה ירתיע אותם. ייגע. לפעמים הרגישי את בעצמך ייאוש או דכרוך. את יכולה לשתף את חברייך בתחושות האלה - זה ירחיק אותם. אנשים לא תמיד רוצים לגעת במה שכואב או במה שמסעיר. לפעמים הם רוצים רק לקשקש. אל תיתני להם לקשקש: זה חשוב מאוד, אם חשוב לך לשמור על ריחוק חברתי, שלא תיתני לחברים שלך ליהנות מזמן משותף לשמו.

5

חפשי לך את זו שתהיה החברה הכי טובה שלך. חברה הכי טובה לא במובן היחסי, שלוש מלים, אלא כמו מלה אחת, חברה-הכי טובה, כתכונה, כסוג של חברות. חברה-הכי טובה, נפש תאומה, כמו אלנה גרקו ללילה צ'רולו בהחברה הגאונה. כמו היידי לקלרה בהידי בת ההרים, כמו אן לדיאנה באן מאבונלי. כמו שארלוט לוקאס לאליזבת בנט בגאווה ודעה קדומה. חפשי לך נפש חיה שתוכלי להרגיש איתה בנוח; רצויה תמיד. חפשי את זו שתמיד תרצי לשמוע את קולה. זו שתתקשרי אליה בכל שעה, ותמיד היא תשמח לדבר איתך. אל תנוחי עד שתמצאי אחת כזאת.

6

אל נא תמצאי אחת כזאת. כרכי תמיד את נפשך בנפשות שעסוקות בעצמן, או עסוקות בנפשות אחרות. את יודעת: בכל חברות בין שתי נשים, אחת היא האומנת והאחרת היא הנסיכה (אין הכוונה שהנסיכה תמיד עריצה והאומנת קדושה; לפעמים ההיפך הוא הנכון. לפעמים האומנת חזקה ותובענית יותר מהנסיכה; ובכל זאת, האומנת היא שמקשיבה והנסיכה היא שמדברת. הסיפור של הנסיכה הוא הסיפור בהא היריעה. חלוקת התפקידים נשמרת בהקפדה). בכל פעם שתהיה לך חברה, היי את האומנת והיא הנסיכה. שימי לב שלפעמים את רוצה להיות הנסיכה אבל את לא מצליחה להחזיק את תשומת לבה של החברה. את לא מצליחה להפוך את הסיפור

שלך לסיפור שלה. חפשי חברה-הכי טובה אבל היכשלי: הביני שמאוחר מדי. שאין בשבילך נפש כזו. זה חשוב מאוד. הדבר שפוגע בריחוק חברתי יותר מכל דבר אחר הוא בדיוק זה: חברה-הכי טובה. "החברות אינה נחוצה", כתב סיאס לואיס בחיבורו ארבע אהבות. "כמו פילוסופיה, כמו אמנות (...) אין לה ערך הישרדותי; אלא שהיא אחד מאותם דברים שמעניקים להישרדות ערך".

7

כשהטלפון מצלצל, אל תעני. אין לך כוח לדבר. את עצובה עכשיו. או כועסת. או דווקא שלוה, בנעימים, ומהרהרת. כך או כך, את לא פנויה עכשיו לפנות החוצה. כשאת מדברת עם אנשים - בטלפון או פנים אל פנים - כולך פונה אליהם, כולך בקשב; כך את מחווטת. כמו אומנת לנסיכה. אליס מילר הסבירה זאת היטב בדומה של הילד המחונן. טיפוסים כמוך מפתחים "רגישות מיוחדת לאיתותיהם הלא-מודעים של צורכי הזולת", כהגדרתה של מילר. נגזר עליך להיות מחוננת רגשית. את לא אוהבת שהטלפון מצלצל. הצלצול מחריד את הקשב שלך לעצמך.

8

כשאת אוהבת נפש חיה, הרגישי שאת חוצה איזה גבול בלתי נראה. הרגישי שאת מפירה כללים של מהוגנות. הרגישי שאהבה

היא נכס ואת רוצה אותה לעצמך. הרגישי את הבריונות של רגש האהבה. חששי מהבריונות הזאת – מהדורסנות, מהרצון הגס, שאין בו עידון, להתקרב אל נפש אחרת. הימנעי. התרחקי. "לארוס יהיו גופים עירומים, לחברות נפשות ערומות", כתב סייאס לואיס.

9

מצאי בית, נינוחות, חברות ללא תנאי – במעשה הכתיבה. כשאת כותבת את לא לבר. כשאת כותבת את בשיחה מתגלגלת עם מגוון קולות בנפשך. בעיקר עם הקולות המושתקים בחייך החברתיים. הרגישי לפעמים שאת לא יכולה בלי הכתיבה. ככל שתתמסרי אליה, אל הכתיבה, כך ילך העולם ויתרחק ממך. בדיוק מסיבה זו, במשך רוב חייך, תפחדי פחד מוות להתמסר אל הכתיבה. אל נא תפחדי.

10

כשאת כותבת, יש לך פרסונה – אולי דמות רזרבית, אולי העתק של עצמך – שעומדת בינך ובין הקוראים. ההעתק אינו מדויק. הפרסונה הזאת, הפרסונה הכותבת, יכולה לשמור על קשר עם העולם בשבילך. היא עונה למכתבים, היא מתקשרת לראיין אחרים. היא כותבת ואחרים קוראים. לפרסונה הזאת יש אלפי חברים ברשתות החברתיות. היא מייצגת אותך במגרש החברתי. תני לה

לעבוד בשבילך שם בחוץ, כשאת עצמך שומרת על ריחוק חברתי.

11

אהבי את המשפחה שלך אהבה שלמה: את בת זוגך ואת בנותיך. אהבי את הדודים והדודות, הסבים והסבתות, את החברות-הכי טובות ואת החברים-הכי טובים של בת זוגך ושל בנותיך. הם יהיו כמעגל ששומר עלייך מפני בדידות. ריחוק חברתי אינו בהכרח בדידות.

12

הרשי לעצמך להתכנס בתוך עצמך. התגעגעי לחברה אחת שהיתה ועזבה. התגעגעי למה שחשבת שאת רוצה שיהיה לך – חברה-הכי טובה? נפש תאומה? – ולא השגת. לפעמים תרגישי שהעולם כולו מתחיל במרחק שני מטרים ממך והלאה. זה בסדר. זה לטובתך. זה צו השעה.

איך להרגיש בבית

הפסיכולוגית שלי אמרה לי השבוע דבר-מה מעודד: "אולי הגיע הזמן שתתיידדי עם דחף המוות שלך".

לא, היא לא הפצירה בי לקפוץ מהגג. היא יודעת שאין לי כוונה לגמור את חיי לפני הזמן; לא רק משום שהחיים טובים בשבילי עכשיו - יש בהם, בגיל 53, המשפחה שלי, האהבה שלי אליה; החברות, הכתיבה, הקריאה, הפסיכולוגית שלי; ועוד מגוון נכסים יקרי ערך כאלה שארצה להחזיק עד עולם - אלא גם משום שאפילו בזמנים קשים אני נוטה להלך הרוח שאותו ניסחה דורותי פארקר בשיר הקצר "רוזמה":

Razors pain you;
Rivers are damp;
Acids stain you;
And drugs cause cramp.
Guns aren't lawful;
Nooses give;
Gas smells awful;
You might as well live.

מה שהפסיכולוגית שלי התכוונה הוא שכדאי לי להכיר בכך שאני רוצה לפעמים לעצור. להתכנס. להימנע מכל פעולה, מכל סממן של חיות, ויטליות; לבהות, לא לעשות כלום; לחזור למה שהיה לפני הראשית של הכל, לפני שהכוחות התחילו לפעול, מבחוץ ומבפנים, לפי שנאלצתי להיות ביחס לאחר, לפני שחיברתי מלים למשפטים ולפסקאות; לפני שהצטרפתי לשיחה ולסיפור שהם החיים.

היא הזכירה לי שלפעמים אני רוצה להצטמצם לנקודה שבסוף המשפט. או לרווח שלפניו. לא להקשיב ולא לדבר.

איך להיות? לפעמים כדאי להרשות לעצמי לא להיות.

כשאני יוצאת מפגישה אצל הפסיכולוגית שלי – היא גרה ומטפלת בווילה נאה – אני מעניקה רק מעט זמן לרעיונות המופשטים שעלו בה. אני פוסעת בנחת בצל עצים שופעים, על פני מדשאות ירוקות ורעננות, לצד בניינים שמעוצבים לעילא ולעילא. אני נכנסת לפיפי בשירותים ציבוריים באחד הבניינים. אני יוצאת ומתיישבת כמה דקות ליד בריכת הנופרים הקטנה שבחזיתו. אני מביטה במים העכורים ובנופרים החיוורים. אני מביטה בעורבנים ובשחרורים ובמיינות שמתעופפות מכאן לשם. אני מכריחה את עצמי להיות רגע עם הרגש שעלה, עם הדימוי שהצטייר בנפש – בלי מסקנות, בלי התכוונות. רק להיות עם מה שמהדהד בראשי מהשיחה.

אבל עד מהרה מתפקדות המחשבות כמו חיילות ומבקשות להתגייס למשימה. עד מהרה אני מחפשת דרך ליישם את מה שלמדתי. באתי לכאן לא כדי ליהנות; באתי כדי להשתפר.

כבר בזמן שאני צועדת אל המכונית אני חושבת, אוקיי, מה אני צריכה לעשות כדי להתיידר עם דחף המוות שלי? באילו תנאים אני יכולה לבהות פנימה, לצאת מכל הקשר חיצוני לי – להיות במצב של טרום יחסים, טרום קונטקסט, להצטמצם לנקודה בסוף המשפט?

אני חושבת על המושג "להרגיש בבית".
אני חושבת שאני מרגישה בבית כשאני מרשה לעצמי לא להיות.
אני מנסה לחשוב איפה ובאיזה הקשר הדבר הזה מתאפשר.

חדר במלון שלושה כוכבים בעיר זרה הוא המקום הראשון שעולה בדעתי. חדר חסר חן, ענייני, נקי, מיטה רחבה לבנת סדינים ושולחן כתיבה מעץ אגוז.

הבית שלי כשהוא שקט; כשכל בנות הבית נינוחות ועסוקות בעניינן, קוראות, כותבות.

כוסית שנייה של ג'ק דניאלס שיפון בלילה על הספה, לכד או כשבת זוגי לידי, קוראת או עובדת על המחשב.
שולחן הכתיבה שלי בפנינת העבודה בחדר השינה; הזמן שבו אני כותבת.

כי זהו הסוד שלי: זו לא אני שכותבת. זו האני שכותבת, שכותבת. ובזמן שהיא כותבת, אני יכולה לא להיות.

"ברגע שאני מרימה את העט – מחווה קסומה", כתבה הלן סיקסו ב"*Three Steps on the Ladder of Writing*", "אני שוכחת את כל האנשים שאני אוהבת. שעה עוברת, והם כבר לא נולדו ומעולם לא הכרתי אותם". בסוף הכתיבה האנשים האהובים חוזרים, אבל

“כל עוד אנחנו שם”, כותבת סיקסו, “אנחנו רוצחים”.
הבית שלי, אני יודעת, הוא הכתיבה.

במכונית, בדרך מהטיפול, אני שואלת את עצמי: רגע, האם אני מרגישה בבית בקליניקה של הפסיכולוגית שלי? חזרתי אליה עכשיו, 13 שנים אחרי שנפגשנו בפעם האחרונה. אז היה זה תהליך ממושך ומציל חיים של פסיכואנליזה – ארבעה מפגשים בשבוע על הספה במשך ארבע שנים וחצי; מאות שעות של מאמץ להבין את הכוחות הפועלים עלי, מתוכי ובתוכי (מבצע שהתאפשר כלכלית בזכות העובדה שהפסיכולוגית שלי היתה בעיצומה של הסמכה לפסיכואנליזה, והתשלום היה כמעט סמלי).

עכשיו, אני באה לכאן רק פעם בשבוע. בלי הדחיפות והסבל, שהגדרו אותי אז. הפסיכולוגית שלי שמרה כל השנים על הסיפור שחיברתי כאן בעזרתה. המשכנו שיחה שנקטעה אי אז. אני לא חושבת שיש דברים שאני לא יכולה לספר לה. אני לא חושבת שיש פן שלי שאני צריכה להשקיט בנוכחותה. אני יושבת מולה על הכורסה. מתבוננת במדפים העמוסים בספרי פסיכולוגיה ופילוסופיה. מתבוננת בכגדיה הנאים, בגווני החומים, במסיכת הפנים שמגינה עליה בימים של מגיפה. בעיניה הקשובות והחשובות. אני מרגישה לגמרי נינוחה. האם אפשר שאני מרגישה בבית אצלה? טוב, אני מזכירה לעצמי, בעצם לא לגמרי. בדיוק כמו שנהגתי במפגש הראשון שלי אצלה, אני עדיין מקפידה תמיד להביט בשעון. אני עדיין מקפידה לקום רגע לפני הדקה החמישים. שלא תהיה זו היא שמבקשת ממני ללכת. וכן, אני מזכירה לעצמי, גם זאת: אני עדיין לא מרגישה בנוח לעשות פיפי אצלה. ואני עדיין

לא יכולה לא להיות, במחיצתה. להתכנס לנקודה בסוף המשפט. או לרווח שלפניו. עדיין אני מתקיימת דרך המבט שלה. עדיין אני זקוקה להנהון.

טוב, בסדר, אולי אני עדיין לא מרגישה אצלה בבית. אבל אולי טוב שכך?

כשאני מגיעה לשכונה שלי בתל אביב, יוצאת מהמכונית ונועלת, אני נזכרת שפעם – בצעירותי? – חשבתי שעדיף לא להרגיש בבית אף פעם. "לא להרגיש בבית בביתי שלי – זהו היום מרכיב יסודי של המוסריות", כתב תיאודור אדורנו במינימה מורליה. אני נזכרת איך ידעתי פעם שחשוב להרגיש באי־נוחות מסוימת; שחיוני להרגיש כל העת את הפער בין העולם שבעיני רוחי לבין העולם שסביבי. חשוב להרגיש את הזרות – של המשוטטת, של המתבוננת, של המבקרת, של הכותבת. כי רק כך אפשר לשאול שאלות. רק כך אפשר להטיל ספק. רק כך אפשר להתנגד. רק כך אפשר לשמור על קווי המתאר שלי, שלא ייטשטשו.

גם היום אני יודעת שזה נכון. בהחלט: עדיף לא להרגיש בבית, גם לא בבית שלי. אבל כשאף אחד לא מסתכל ואף אחד לא שם לב, וביני וביני: לפעמים אני דווקא מבקשת הלימה. שאהיה אחת עם העולם. או התנתקות; שהעולם יהיה ממני והלאה. ואני רוצה להרגיש שזה מותר. שיש אישור. שיש לי פתק מהפסיכולוגית.

המסה המבוכה הנוראה של יו"ר מועצת התלמידים (זאת אני) ראתה
אור בספר עשרים סיפורים קצרים בעריכת עלמה כהן-וורדי, כנרת,
זמורה ביתן דביר, 2015

המסה איך תקפידי על ריחוק חברתי ראתה אור בכתב העת
מאזניים, בעריכת מיכל חירותי, גיליון יוני, 2020
המסה דרושה גבר - מחשבות על גבריות במשפחה של נשים
ראתה אור בקובץ קפיטליזם ומגדר - סוגיות פמיניסטיות בתרבות
השוק, בעריכת רונה ברייר-גארב, דנה אולמרט, יופי תירוש וארנה
קזין, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, 2017

מבחר מקורות

איך להיות לסבית

Elizabeth Bishop, *a Miracle for Breakfast*, by Megan Marshall, Mariner Books, 2017

Elizabeth Bishop, *Prose and Poems*, FSG, 2011

Tove Jansson, *Work and Love*, by Tuula Karjalainen, Penguin Books, 2014

Susan Sontag, *Reborn, early diaries, 1947-1964*, Hamish Hamilton, 2008

אדריאן ריץ', הטרנסקסואליות כפויה והקיום הלסבי, בתרגום דלית באום, ללמוד פמיניזם, מקראה, סדרת מגדרים 2008

דרושה גבר

דה בובואר, סימון, 2001. המין השני, מצרפתית שרון פרמינגר, תל אביב: כבל.

וולף, וירג'יניה, 2004. חדר משלך, בתרגום יעל רנן, תל אביב: ידיעות אחרונות.

קונל, רייווין, 2009. גברויות, בתרגום עודד וולקשטיין, חיפה: פרדס הוצאה לאור.

Butler, Judith, 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.

איך להיות בת חמישים

מישל דה מונטיין, המסות, תרגמה אביבה ברק, כרך שלישי, שוקן,
2016

Susan Neiman, *Why Grow Up*, Penguin Books, 2014

Anne Karpf, *How to Age*, The School of Life, Macmillan,
2014

Susan Sontag, *The Double Standard of Aging*, The
Saturday Review, September 23, 1972

May Sarton, *At Seventy*, W. W. Norton & Company;
Revised ed. Edition, April 17, 1987

Oliver Sacks, *Gratitude*, Knopf, Picador, 2015

Esther Perel, *Mating in Captivity: Unlocking Erotic
Intelligence*, Harper Paperbacks, October 30, 2007

תודות

תודה ליערה שחורי, שקראה והעירה הערות חיוניות, לצפי סער, שערכה בתשומת לב, לאורית זמיר על השיחות הטובות, שהשפיעו, ולרות עפרוני על העצות הטובות שהאירו. תודה לדפנה בן צבי על ההערות החשובות. ולטלי קרק על עבודת הקריאה הנדיבה (התוצאה הסופית כמובן באחריותי).
תודה לגדעון והלית קזין על התמיכה.

תודה לחנה אולמן על העזרה במאמץ לענות על השאלה "איך להיות".

תודה לנעמי ויעלי רינות קזין, שמלמדות אותי איך להיות אמא ועוד דברים שלא כתבתי עליהם כאן.

תודה למיכל רינות על האומץ להיות עם אחת שלא יודעת איך להיות.

עוד מאת ארנה קזין

פרוזה עיונית

- במרחק הליכה, חיבור על תרבות הצריכה, הוצאת כבל, 2004
על הנוחות, הוצאת כבל, 2008
אפס עד 12, יומן השנה הראשונה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2012
לטפס על ההר, או: איך לכתוב, אחוזת בית ספרים, 2015

פרוזה בדיונית

- פיקניק, אסופת סיפורים קצרים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2006
גוזל, נובלה בלשית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2015
פולשת, נובלה בלשית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2017

ארנה קזין היא סופרת, מבקרת, מסאית ומנחת כתיבה. היא נולדה
בסקוטלנד ב־1967 וגדלה ברמת גן. במשך כעשרים שנה כתבה
ביקורת תרבות בעיתונים ובהם חדשות, העיר, הארץ ולאשה.
ב־2009 זכתה בפרס ראש הממשלה לסופרים עבריים.
מסות פרי עטה ראו אור במגוון כתבי עת ובהם המעורר, רסלינג,
תיאוריה וביקורת, גרנטה, מאזניים והו!.

ארנה קזין גרה בתל אביב עם בת זוגה ושתי בנותיהן. ועם
הכלבה טושה.

